

ANA LIPATTI

VIAȚA PIANISTULUI DINU LIPATTI
povestită de mama sa

ANA LIPATTI

**VIAȚA PIANISTULUI
DINU LIPATTI**
povestită de mama sa

Traducere de Ileana Corilă
Cuvânt-înainte de Florentina Cojocaru

Pitești 2017

Culegere-tehnoredactare: **Ionel DOBRE**

Coperta: **Sorin DUMITRESCU**

Tiparul: Atelierul tipografic al Editurii Ordessos

Editura: **ORDESSOS, Muzeul Județean Argeș,**

Director: Lect. univ. dr. Cornel POPESCU

Str. Armand Călinescu, nr. 44, Pitești,

Tel./Fax: 0248.212561

E-mail: muzeuarges@yahoo.com

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LIPATTI, ANA

Viața pianistului Dinu Lipatti povestită de mama sa / Ana Lipatti; trad. de Ileana Corilă; cuv.-înainte de Florentina Cojocaru - Pitești: Ordessos, 2017

ISBN 978-606-8604-24-4

I. Corilă Ileana (trad.)

II. Cojocaru Florentina (pref.)

78

929

*Dificultatea principală a unui artist este de a stabili
un echilibru între cele două caracteristici ale
personalității sale, între inteligență și temperament.*

Dinu LIPATTI

CUPRINS

Cuvânt-înainte	9
Viața pianistului Dinu Lipatti	19
Mărturii ale celor care l-au cunoscut	77
Imagini din viața pianistului	89
Postfață	107

Cuvânt-înainte

Eveniment de o remarcabilă anvergură spirituală, centenarul nașterii genialului pianist Dinu Lipatti, sărbătorit la 19 martie 2017, reprezintă un nou prilej de evocare și omagiere a muzicianului plurivalent care a îmbogățit arta sunetelor, cu inegalabile interpretări, cucerind spiritele cele mai pătrunzătoare ale unei epoci dominate de coloșii muzicali ai unei strălucitoare constelații de pianiști, dirijori, compozitori și nu în ultimul rând, publicul meloman.

În același timp, sărbătorim perenitatea muzicii lipattiene, slujită cu devoțiune și responsabilitate în vremelnica-i existență, marcată nedrept de tragismul grăbit al destinului.

Răsfoind cronicile muzicale ale vremii, lucrările de exegeză, paginile memorialistice, documentele epistolare, descoperim figura luminoasă a tânărului genial, admirabil interpret cu o uriașă carieră concertistică internațională, compozitor inspirat, pedagog de vocație de la Conservatorul din Geneva și, pentru puțin timp, comentator și critic muzical, colaborator la ziarul „Libertatea” cu titlul generic „Viața muzicală la Paris”.

Biografia lui Dinu Lipatti reprezintă un exemplu semnificativ de luptă continuă pentru perfecțiune, dusă până la sacrificiul suprem.

„Muzica - spunea Dinu Lipatti - trebuie să trăiască sub degetele noastre, sub ochii noștri, în inima și mintea noastră, cu tot ce noi îi putem aduce ca ofrandă”.

Predispozițiile muzicale native și climatul familial favorabil au dus la o timpurie afirmare a manifestărilor sale muzicale.

Bunicul patern, Constantin Lipatti, știa să cânte la flaut, fiul său, Theodor, tatăl pianistului, studiază vioara la București cu Robert Klenck și Carl Flesch, iar la Paris cu Pablo de Sarasate, sora sa, Sofia era laureată a Conservatorului din Viena, iar Ana Lipatti, mama, învățase la pension să cânte la pian și adesea la reuniunile de familie își acompania soțul.

Înzestrat cu o puternică vocație pentru muzică, dar și cu o memorie uimitoare, auz absolut și un precoce simț ritmic, fără să cunoască notele, de timpuriu începe să cânte la pian, improvizează mici compoziții și portrete muzicale pe care compozitorul Josef Paschill le transpune pe note. Adunate cu grijă într-un caiet, sub titlul „Din compozițiile micului Lipatti”, ele se păstrează astăzi în colecțiile Academiei Române.

În anul 1921, George Enescu acceptă invitația să-i fie naș, iar la botez, familia, alături de marele artist, asistă la reprezentația muzicală oferită de Dinu, emoționantă prin interpretarea impecabilă a menuetului de Mozart, despre care s-a vorbit multă vreme. Articolul apărut în ziarul „Rampa” „Un pianist la 4 ani”, cât și fotografia foarte cunoscută acum, George Enescu așezând cununa de lauri pe capul micului pianist, i-au adus popularitatea în multe cercuri bucureștene. După moartea lui Dinu Lipatti, fotografia a circulat în întreaga lume, fiind reprodusă în numeroase publicații, personajele fiind nume emblematice ale muzicii românești și universale.

Cu multă dragoste și multă atenție, uneori exagerată, părinții i-au vegheat dezvoltarea aptitudinilor muzicale, încredințându-l unor dascăli din categoria uriașilor istoriei pedagogiei muzicale românești.

Pentru început, Mihail Jora s-a implicat în destinul artistic al tânărului, pregătindu-l în domeniul pianului, solfegiului și armoniei, cultivându-i în același timp dragostea pentru frumos, pentru literatură și folclor.

De-a lungul timpului, relația s-a transformat într-o frumoasă prietenie care se degajă cu prisosință din

corespondența lui Dinu către „Conul Mișucă”, așa cum obișnuia uneori să-și apeleze maestrul.

În 1928, la numai 11 ani, Dinu Lipatti, conform nivelului de pregătire atins, începe cursurile anului III de studiu, la Academia de muzică și artă dramatică din București, beneficiind de îndrumările profesorilor Florica Musicescu și Mihail Jora.

Este cunoscută înrâurirea esențială exercitată de exigenta profesoară de pian asupra elevului căruia i-a cultivat permanent acele elemente care i-au marcat biologia spirituală în drumul spre perfecțiune.

„Florica Musicescu - spunea îndatoritor Dinu Lipatti în amurgul vieții - este cea mai bună profesoară pe care am cunoscut-o și ei îi datorez totul”.

Puținele apariții în public, în perioada studiilor, doar cu ocazia producțiilor de sfârșit de an, s-au aflat permanent sub semnul intransigenței profesoarei, în dorința ei de a-l responsabiliza pentru desăvârșirea artistică și eliminarea înclinațiilor spre vedetism.

Apariția lui Dinu Lipatti pe podiumul concertelor publice începe în anul 1933. Execuția Concertului în mi bemol major de Liszt sub bagheta dirijorului Alfred Alessandrescu a reprezentat o izbândă artistică a tânărului absolvent.

Vorbind despre această luminoasă apariție, George Breazu scria: „... tânărul nu este numai absolvent strălucit al clasei de piano, ci este un veritabil artist, serios, concentrat”.

Peste ani, „Dintr-un secol de viață” trăit la Cella Delavrancea, amintirea acestui concert rămâne nealterată: „L-am auzit, pentru prima dată, la Ateneu cântând Concerto-ul în mi bemol de Liszt. Să tot fi avut cincisprezece ani. M-am dus să-l felicit. Eram cu ochii plini de lacrimi. Lângă el surâdea profesoara lui, Florica Musicescu care i-a spus: lacrimile astea prețuiesc pentru tine mai mult ca orice laudă”.

Cu o pregătire exclusiv românească, în vara anului 1933, Dinu participă la concursul internațional de pian de la Viena, alături de 300 de candidați veniți din toate colțurile lumii.

Prezidat de directorul Operei din Viena, Klemens Krauss, juriul a reunit personalități prestigioase ale muzicii europene: Wilhelm Backhaus, Emil Sauer, Alfred Cortot, Loupka Kollessa, Pancio, Vladigherov, Igor Stravinski și George Georgescu, vicepreședinte al concursului.

Decizia acordării premiului I unuia dintre primii doi clasati, Dinu Lipatti și Ladislau Kohn, a fost greu de luat. După discuții furtunoase, lui Dinu i se acordă premiul II, spre indignarea lui Alfred Cortot care a părăsit juriul.

Premiul internațional obținut la Viena pentru interpretare se adaugă în mod fericit distincțiilor naționale pentru compoziție, domeniu pe care l-a abordat cu același respect. Excelează în acest sens, Suita simfonică „Șătrarii”, lucrare de amploare premiată la concursul național de compoziție „George Enescu”, cu premiul I în anul 1934, distinsă apoi la Paris cu Medalia de argint a Republicii Franceze.

În anul 1934 se înscrie la Școala normală de muzică din Paris. Studiază pianul cu Alfred Cortot și Zvonne Lefébure, compoziția cu Paul Dukas, după moartea acestuia, cu profesoara Nadia Boulanger și Igor Stravinski.

Profesorii de aici au recunoscut de la început că au de-a face cu un artist de înaltă clasă.

„Tânărul român Dinu Lipatti - spunea Paul Dukas într-un interviu - este cel mai bun elev al meu și un remarcabil virtuoz al pianului. Întrevăd în el al doilea Enescu”.

Sub bagheta dirijorală a lui G. Enescu, Dinu Lipatti participă la concertul din 25 februarie 1935 organizat de Asociația amicală a Școlii normale de muzică. În primă audiție interpretează Sonata pentru pian în fa diez de George Enescu,

stârnind admirația compozitorului și a publicului. Primul recital în capitala Franței are loc la 20 mai 1935 și coincide cu înmormântarea profesorului Paul Dukas, în memoria căruia a interpretat pentru început Coralul în sol major de Bach, prima piesă care-i deschide cariera internațională și ultima cântată în fața unui public resemnat, venit să-l asculte pentru ultima oară la Besançon, în 16 septembrie 1950.

Despre interpretarea *Coralului* de Bach, Walter Legge, directorul Casei de discuri Columbia, spunea în vara anului 1950: „E cu neputință să explici celor ce n-au trăit miracolul acestei piese interpretate de el, frumusețea și fascinația ei răpitoare... Sunetele nu mai aparțineau acestei lumi, ele pluteau în spațiu ca o binecuvântare cerească”.

De la primele apariții, tânărul pianist cucerește publicul.

Este invitat să cânte la Geneva și Montreux. Cu această ocazie, profesorul său, Alfred Cortot, îl recomandă elogios impresarului: „Dragă prietene, dă-mi voie să-ți recomand atenției dumitale neobosite un tânăr pianist excepțional de merituos, un al doilea Horowitz, al cărui remarcabil talent l-am putut constata la concursul internațional de pianiști de la Viena... Este de datoria mea să-ți semnalez un mare as de mâine și să te asigur că e în interesul dumitale, deoarece e vorba de o adevărată revelație la orizontul pianiștilor. Numele său este Dinu Lipatti”. Sunt cuvinte care apar tipărite chiar pe afișele recitalurilor din Elveția.

Dinu Lipatti urcă tot mai des podiumul concertelor. Este perioada afirmării. Cântă alături de profesorii săi Nadia Boulanger, Alfred Cortot și Charles Münch la Paris, iar în țară, cu ocazia deschiderii stagiunilor muzicale cântă sub bagheta lui George Georgescu și alături de George Enescu în recitalurile de sonate pentru vioară și pian.

Apreciat ca fiind unul dintre cei mai mari pianiști ai lumii, în anii următori întreprinde numeroase turnee în țară și străinătate.

Cutreieră Franța, Italia, Austria, Elveția, Anglia, Belgia, Olanda, Germania, Suedia, Cehoslovacia, Bulgaria, Spania, Portugalia și concertează sub baghetele celor mai vestiți dirijori europeni: Arturo Toscanini, Wilhelm Mengelberg, Herbert von Karajan, Paul Sacher, Karl Bohm, Sașa Popov, George Enescu, George Georgescu, Ionel Perlea.

În anul 1939, la o serată muzicală în casa unor prieteni, o cunoaște pe Madeleine Cantacuzino, fostă elevă a profesoarei Florica Musicescu. Împreună vor susține mai multe recitaluri la două pianе, vor cânta și înregistra la Radiodifuziunea Română iar în anul 1949, Madeleine devine oficial soția lui Dinu Lipatti.

Când războiul era în plină desfășurare, în 1943 Dinu Lipatti pornește din nou în Europa să susțină câteva recitaluri la Viena, Stockholm, Berna, Geneva, Lausanne, Lucerna. Peste tot se bucură de o caldă primire - numele lui devenise foarte cunoscut.

Acum apar primele semne ale unei maladii neiertătoare. Tinerii soți hotărăsc să rămână în Elveția unde aveau mulți prieteni.

Din cauza stărilor febrile îngrijorătoare Lipatti, este nevoit să anuleze multe concerte și turnee.

Interesat de o slujbă stabilă, după multe așteptări, obține postul de profesor de virtuoziitate de la Conservatorul din Geneva unde predase cândva marele Liszt.

Buletinul Conservatorului din 4 aprilie 1944 consemna: „Dacă aproape totalitatea profesorilor noștri sunt elvețieni, este foarte normal ca în cazuri excepționale să facem loc și unui străin de mare talent. Este exact ceea ce au înțeles autoritățile noastre cantonale și federale, acordând, după o exigentă și lungă cercetare, autorizarea de profesor pentru Dinu Lipatti.

Mai de mult, Conservatorul nostru a avut un Marteau, un Berber, un Stawenhagen, un Szigetti, un Iturbi.

Dinu Lipatti ia acum loc în această strălucitoare galerie pentru gloria Conservatorului din Geneva. Îi urăm o strălucită carieră în casa noastră!”.

În perioadele de acalmie a bolii întreprinde turnee, în orașele Elveției, în Italia, Belgia, Franța.

Participă la concertele filantropice, pentru ajutorarea copiilor orfani și a văduvelor de război din România și la concertele festive organizate în vederea reparării Operei „Scala” din Milano.

Încă din luna iulie a anului 1948, doctorul Raymond Sarasin, docent la Facultatea de medicină din Geneva, avându-l internat la clinica Beaulieu cu diagnosticul „lymphogranulomatoză”, sub tratament radiologic, considera obligatorie încetarea oricărei activități normale, având în vedere gravitatea bolii.

Cu toate acestea, Dinu mai concertează la Engadine și Berna, la Lucerna, sub bagheta lui Karajan, la Geneva, cu Ernest Ansermet, face un turneu în Țările de Jos, pe care-l întrerupe în Olanda din cauza unei noi recidive a bolii.

Cursul de perfecționare ținut studenților timp de cinci ani, cu același devotament și implicare extraordinară, este întrerupt. La 4 aprilie 1949, Conservatorul din Geneva înregistrează demisia lui Dinu Lipatti din postul de profesor, o zi tristă pentru studenți și profesori.

În vara anului 1950, când Dinu se afla într-o formă ceva mai bună, în urma tratamentului cu cortizon, Casa de discuri Columbia se deplasează la Geneva cu echipa de tehnicieni și echipamentele de înregistrare, pentru imprimarea testamentului acestui mare artist care trebuia să lase posterității ceva din bogăția artei sale interpretative. Prietenii muzicieni și doctorul curant, Henry Dubois-Ferrière, într-o singură noapte au strâns bani și i-au cumpărat un pian nou, „Steinway”, pentru înregistrări.

Aflat într-o formă bună, au fost imprimate piese mult îndrăgite de el: Valsurile lui Chopin, *Siciliana* de Bach, *Partita în si bemol* de Bach, *Sonata în la minor* de Mozart, o *Mazurcă* de Chopin, câteva *Corale* de Bach și sol majorul „Isus rămâne bucuria mea”.

Adunându-și toate forțele, în fața unui public resemnat, venit să-și vadă idolul pentru ultima oară, la Besançon, în 16 septembrie 1950, Dinu Lipatti și-a încheiat cariera muzicală, susținând ultimul recital, „cântecul de lebedă”, reper permanent de aducere aminte.

„La 2 decembrie 1950, în liniștea rece a începutului de iarnă, muzica a pierdut pe unul din cei mai admirabili apărători ai ei”.

Peste ani, amintirea lui Dinu Lipatti este tot atât de coplesitoare: articole omagiale în presa geneveză și românească, concerte omagiale și comemorative, lucrări biografice, albume, emisiuni filatelice, toate cuprind date esențiale legate de cariera muzicală de excepție a celui dispărut.

Întorcându-ne în timp, găsim pretutindeni însemne ale recunoașterii valorii acestei personalități muzicale.

„Dinu Lipatti, 1917-1950, compositeur et pianiste roumain.

Professeur au Conservatoire de Geneve de 1944-1949” este textul plăcii comemorative dăruite Conservatorului de Institutul de relații culturale cu străinătatea, dezvelite la 28 noiembrie 1959, când a avut loc și concertul omagial susținut de pianistii Bela Siki și Fernande Kaeser, foști studenți la clasa lui Dinu Lipatti.

Un parc din Geneva, străjuit de bustul lui, o stradă în cartierul „Floreasca” din București, pianele fabricate în România, o sală la Școala normală de muzică din Paris și alta la Conservatorul din București, școli muzicale din România printre care și Liceul de artă din Pitești amintesc generațiilor actuale și viitoare numele marelui pianist Dinu Lipatti.

În ultima vreme, lumea muzicală și-a concentrat atenția asupra unor manifestări naționale și internaționale purtând numele „Dinu Lipatti”. Interesant prin modul de abordare este Festivalul internațional de pian organizat la București începând din 1991, punându-i numele.

Cel mai de preț gest l-a constituit acordarea titlului de membru post-mortem al Academiei Române, la 24 octombrie 1997, o recunoaștere a modului strălucit în care Dinu Lipatti a ilustrat istoria artei muzicale.

În memoria lui Dinu Lipatti și a doctorului său curant, Henry Dubois-Ferrière care, prin coincidență, au suferit de aceeași maladie, la Geneva, în anul 1970, s-a creat „Fundatia Dr. Henri Dubois-Ferrière - Dinu Lipatti”, cu scopul promovării cercetărilor în domeniul leucemiei și al bolilor de sânge.

Începând din anul 1985, casa pe care Dinu Lipatti a construit-o la Fundățeanca a primit întrebuințarea demnă de numele marelui pianist. Aici s-a organizat expoziția memorială, inaugurată cu prilejul împlinirii a 35 de ani de la moartea pianistului și tot aici, din anul 2000, există „Fundatia Dinu și Valentin Lipatti”.

Lăudabilă inițiativa Muzeului Județean Argeș de a oferi publicului, la sărbătoarea centenarului, un dar livresc, cu amintiri și relatări poate cele mai autentice din câte s-au scris.

Respectându-se textul ediției din 1975 - „Viața pianistului Dinu Lipatti”, povestită de mama sa, volumul prezentat astăzi cititorului reprezintă o nouă alcătuire, completată cu un bogat material documentar și iconografic aflat în colecțiile Muzeului Județean Argeș pentru a reda imaginea cât mai completă a personalității pe care o evocăm.

În același timp s-a avut în vedere și faptul că ediția anterioară este incompletă, că reprezintă o prescurtare a textului original al cărții „La douleur de ma vie” scrise de Ana Lipatti și publicate la Paris după moartea lui Dinu Lipatti. Și în prima

ediție intensitatea unor detalii este diminuată, având în vedere faptul că Ana Lipatti, în perioada 1943-1950, s-a aflat departe de fiul său.

Cartea trezește multă emoție, este durerea unei mame care-și pierde copilul iubit. În același timp, că transmite foarte multe informații legate de viața lui Dinu, dar și de modul cotidian de existență al familiei, stările sufletești, cu bucuriile și temerile care nasc o permanentă implicare.

Dacă eliminăm unele subiectivisme din text, cartea capătă valoarea unui valoros document biografic pentru cei care se încumetă să mai lămurească unele aspecte neelucidate până acum, iar pentru alții reprezintă un îndreptar informatic privind cunoașterea vieții marelui pianist Dinu Lipatti.

Lectura este accesibilă tuturor vârstelor, cucerește prin naturalețea evocărilor și prin sensibilitate, mărturisirile încărcate de detalii urmăresc filonul destinului celui care „a fost, după mărturisirea lui George Enescu, unul din cei mai mari interpreți ai timpului nostru”.

Florentina COJOCARU

VIAȚA PIANISTULUI DINU LIPATTI

Dinu, acest nume dulce și scump, este întipărit în adâncul inimii mele. Dinu, Dinuleț, îl numeam astfel chiar înainte de venirea lui pe lume, când noi, soțul meu și cu mine, alesesem acest nume pentru viitorul nostru copil. Un obicei al țării noastre este să dai primului născut prenumele bunicilor; or, ei se numeau amândoi „Constantin-Dinu“. Îl iubeam pe acest copil cu mult înainte de a veni printre noi și mă îngrijeam ca să nu-l supăr pe Dinu al meu. Dacă mă lovea uneori cu piciorul, îi spuneam soțului meu: „Dinu cântă la pian, apasă pe pedale“. „Ba nu, îmi răspundea el, Dinu este supărat și-și aruncă vioara pe jos“. Nu-l voiam altfel decât băiat drăguț și muzician. Eu îl vedeam pianist și soțul meu violonist.

Iată visul nostru realizându-se.

Într-o luni, exact la miezul nopții, la 19 martie 1917, apărea, fără zgomot, în vila noastră din București, mult iubitul copil pe care toți îl numeau deja Dinu. Aveam douăzeci și șase de ani, iar soțul meu - patruzeci și doi. Dinu moștenise trăsăturile proeminente ale tatălui său și nasul său caracteristic; cât eram de fericiți că acest prim-născut a fost un băiat. Voiam să-l văd continuu și să-l iau în brațe. Doctorii nu se ocupau decât cu mine, pentru că am fost pe punctul de a muri la naștere. Micuțul era în grija doicii, o fată tânără și frumoasă, curată și mândră, așa cum poate fi văzută în fotografia unde îl ține pe Dinu în brațe. Vorbea repede ca toate românele și-mi numea băiatul „Dinuleț”; din cauza ei am păstrat mult timp acest diminutiv.

Toți ai mei erau plecați în Moldova cu armatele, pentru că în acest an 1917 războiul atingea apogeul și germanii înaintau spre București. Eram singură cu soțul meu, el nemaivând familie. Germanii ocupară Capitala.

Starea sănătății mele se înrăutățea cu fiecare zi, dar, datorită excepționalei mele rezistențe, am suportat o febră de 39° timp de luni întregi, până ce pacea a fost încheiată. Atunci, marele profesor C. Daniel îmi salvă viața printr-o admirabilă intervenție chirurgicală, rămânând binefăcătorul și salvatorul mamei acestei minuni ce era deja micul Dinu.

Copilul creștea normal, sub supravegherea permanentă a eminentului specialist și savant, doctorul Octav Burileanu.

În fiecare zi, spre ora două după-masă, micuțul Dinu își făcea plimbarea cu doica sa care-i conducea căruciorul, însoțită totdeauna de o bonă ce o ajuta la traversarea străzilor. Mergeau departe, la aerul curat al șoselei Kiseleff.

Aveam acasă, ca bucătăreasă, o femeie cinstită și veselă, Aneta Surcea, pe care Dinu o iubea mult pentru că era cu adevărat inteligentă și amuzantă. De origine maghiară, vorbea corect limba română, fiind născută în Transilvania. De fiecare dată când intra să-l vadă pe micuțul Dinu, cânta cu o voce corectă ceardașul, dansând; Dinu râdea și bătea din mânuțe pentru a-și manifesta bucuria. A iubit-o mult, pentru că femeia se preta la toate jocurile sale de copil mic. Mai târziu, către șase ani, Dinu compuse pentru ea un cântec în ritm de ceardaș unguresc.

Avea șase luni când am chemat fotografii și m-am ridicat pe marginea patului ca să pozăm toți împreună, pentru că mă simțeam slăbită și credeam că mor. Voiam să las o amintire acelor care nu mă văzuseră în timpul suferinței mele.

În casă existau un mic gramofon și discuri. Dinu asculta muzica, strângea mânuțele și își mișca brațele în cadența melodiei, la fel ca un dirijor. Nu înceta decât când se sfârșea melodia. Încrunta sprâncenele și nu mai voia nimic altceva.

Când tatăl său îi cântă pentru prima oară la vioară, ascultă fără să se clikească.

Când avea în jur de șapte luni, în brațele doicii sale, o trăgea la fereastră, arătându-i-o cu degetul, pentru că, spre ora

două, un bătrânel venea să-i cânte cu flașneta - îmi amintesc puțin repertoriul său: repeta mereu valsurile vieneze ale lui Johann Strauss. Pregăteam bani mărunți să-i dăm dragului său muzicant: Dinu era generos și voia să-l mulțumească. Puteam refuza ceva acestui scump și adorabil copil cu ochi negri și adânci? Privirea sa frumoasă, aerul său înțepesc vrăjeau pe toți ai casei și pentru a face plăcere lui Dinu, nimic nu era imposibil.

Toate jucăriile ce le primea, mai ales de la tatăl său, nu-l interesau decât dacă aveau înăuntrul lor o mică melodie. I se dăruiau întruna cutii cu muzicuță. Le făcea să meargă toată ziua. Îmi amintesc că în prima zi de Crăciun, 25 decembrie 1917, când nu avea decât nouă luni, în afară de bradul plin de jucării și cadouri pentru toată familia, tatăl său instalase pe masa mare din sufragerie un frumos tren electric. Mecanismul era perfect, trenul făcea înconjurul unei mari circumferințe, se oprea la gara pictată drăguț în roșu și, în momentul opririi locomotivei, se auzea un fluierat lung, foarte clar, exact ca în gări.

Dinu privi îndelung cu atenție, dar când locomotiva se opri și fluieră, scoase un asemenea strigăt de bucurie, încât după aceea trebui să întoarcem cheia arcului de mai multe ori, pentru ca trenul să ajungă mai repede la gară. Petrecu o oră lângă acest tren; era târziu, trebuia culcat, dar numai cu greutate l-am putut despărți de jucăriile sale. Bradul cu toată găteala sa frumoasă aproape că nu-l interesa; numai când se aprindeau becuțele electrice era mulțumit. A iubit totdeauna belșugul de lumină, ca și tatăl său. Casa noastră din București era totdeauna scăldată în lumină.

Și iată pe iubitul nostru copil în vârstă de un an. De-abia începea să meargă susținut de doică; după sfaturile doctorului, nu-l forțam.

Atât timp cât a fost aproape de noi, în casa părintească, în țară, l-am sărbătorit la 19 martie, oferindu-i daruri și

răsfățându-l fără încetare. Într-o dimineață, în timp ce doica îl plimba în brațe, în casă, unde după obiceiul de la noi din țară ușile sunt larg deschise, Dinu a început dintr-o dată să vorbească.

Primul său cuvânt a fost „da“. Arăta cu degetul toate tablourile și repeta fără încetare „da“, accentuând în mod armonios pe a doua literă și prelungind acest „a“, transformându-l în „da-a-a“.

Când Aneta, poznașa noastră bucătăreasă, intră să ne vorbească de un meniu și-l auzi pe scumpul nostru Dinu repetând într-una „da“, strigă un „iui“ în ungurește și începu să joace ca o nebună. Dinu, foarte serios, cum a fost totdeauna mic fiind, o privi fără să-și înceteze armoniosul „da-a“. Către seară, un unchi veni să ne viziteze împreună cu soția sa. Când auziră pe acest minunat copil vorbind, el îmi spuse: „Ei bine, puiul tău nu va avea nevoie de «mama» și «tata», cuvinte pe care le rostesc copiii mai întâi; va depinde de el singur în viața sa”. La aniversarea sa eram tot în pat, pentru că pierdusem patruzeci de kilograme. În acești ani, 1917-1918, nu se cunoșteau nici sulfamidele, nici penicilina. Mi-l luam pe adoratul meu Dinu lângă mine și-l strângeam la piept, spunându-i cu lacrimile în ochi: „Dragoste scumpă, cine va avea grijă de tine, pentru că eu simt că nu voi trăi să te văd băiat mare!”. El, tot îndârjindu-se să spună „da“, își punea mânuțele pe fața mea și-mi vorbea pe limba lui.

La optsprezece luni se ridica singur pe marginea patului și striga: „zot-zot“ în loc de jos, ceea ce voia să însemne: jos din pat.

Nu se făcea nimic fără să fi fost consultată, pentru că, deși bolnavă cum eram, energia nu mă părăsea. Dinu alerga vesel peste tot și nu înceta să inventeze, ca toți copiii, multe alte cuvinte pentru a arăta ce dorește. Camera lui era exact lângă a mea, cea a soțului meu mai departe, pentru că el întârzia noaptea, cântând la vioară.

Dinu se dezvoltă normal.

România era ocupată de germani. Se foloseau de bogățiile noastre și nimeni nu se opunea la aceasta. La 11 noiembrie 1918 a fost încheiată pacea de alianții noștri.

Soldații noștri, prietenii noștri, familia noastră și toți cei ce pleaseră în refugiu cu vitezele noastre armate începeau să coboare spre câmpie și să se întoarcă la căminele lor părăsite.

Într-o dimineață, soțul meu veni să-mi anunțe vizita celebrului doctor C. Daniel, care era unul din prietenii familiei sale.

Acest bărbat eminent s-a interesat imediat de cazul meu, promițându-mi că mă salvează și lăudându-mi rezistența datorată unei eredități sănătoase.

Chiar în a doua zi, am fost supusă unei intervenții chirurgicale. M-am simțit foarte curând mai bine. De îndată ce febra dispăru, avui puterea să mă dau jos din pat și să cer să mănânc. Toți erau fericiți să mă vadă pe picioare și bucuria lumina din nou căminul meu.

În fiecare săptămână câștigam în greutate și aveam o mină bună. Doctorul mă vizita în fiecare zi și se mira de această mare schimbare. Cu copilul meu drăgăstos și adorabil, eram cea mai fericită dintre mame.

Vara următoare plecarăm toți la țară, printre păduri, vii și livezi. Acolo am petrecut cu copiii noștri ani fericiți. Casele fuseseră construite de părinții soțului meu, Constantin și Elena Lipatti și parcul și arborii datau din timpul lor. Mult iubitul meu Dinu nu se bucura niciodată atât ca atunci când i se anunța plecarea la Fundăteanca. Ce ținut frumos! Un parc bine amenajat, arbori, coline, mii de hectare de pădure. Toate acestea făceau ca aerul să fie curat și-l ozonizau; seara, spre apusul soarelui, era răcoros și uscat: nu era niciodată umezeală ca în munții înalți ai României. Dinu alerga peste tot. Când, spre seară, se întorceau animalele de la păscut, lui Dinu îi plăcea să asculte clinchetul tălăngilor pe care le purtau vacile la

gât. Plecam uneori la plimbare cu trăsura în satele vecine și lui Dinu îi făcea plăcere să privească la caii înhămați, mergând la trap. În aceste sate îi cunoșteam aproape pe toți locuitorii, ne plăcea să ne salutăm și uneori ne opream să stăm de vorbă. Copiii veneau în număr mare să-l vadă pe micul Dinu.

Toată preocuparea mea era Dinu cel adorat și dulce. Am fost fotografiați amândoi la țară, la Fundățeanca, fiecare în costum național. Purta și el o frumoasă cămașă brodată. Anul următor, când Dinu împlini trei ani, am plecat pentru două luni la mare, el să respire aerul marin și eu să urmez cura miraculoaselor băi de la Techirghiol. Soțul meu venea să ne vadă din timp în timp, atunci când treburile îi dădeau răgaz. Era pensionar, după o carieră de diplomat. Când ne-am întors la Fundățeanca pentru două luni, Dinu avea o înfățișare strălucitoare. Într-una din aleile însorite ale frumosului parc aranjase o mică plajă de nisip. Într-o dimineață, pe această plajă, luă două lemnișoare și le fixă în pământ, ajutat de bonă. Apoi le înconjură de mai multe ori cu o sfoară și le făcu să vibreze cu degetele lui. Nu era mulțumit și când m-am dus spre el, mă rugă să-i aduc un cui mare cu care să facă să vibreze mai bine coardele lui; reuși cu un creion de lemn. Vacanța sfârșindu-se, ne întoarserăm la București. Dinu avea atunci trei ani jumătate. Cea mai mare plăcere a lui era pianul. Aveam o pianină Hoff germană, cu mecanică englezească, pianul meu de fată. Soțul meu avea unul vienez, Bösendorfer, dar Dinu zdrăncănea tot timpul la al meu. Știa bine că-i permiteam tot - absolut tot.

Într-o după-amiază a lunii octombrie începu să facă gama, două zile mai târziu lua octavele cu amândouă mâinile, neputându-le cuprinde cu una singură. La sfârșit, puțin contrariat, dădu un pumn claviaturii și apoi, adresându-se bonei, îi spuse: „închide pianul încetișor”, la care bona replică: „Dar tu de ce-l lovești așa de tare”? „Păi, răspunse Dinu, pentru ca pianul ăsta care vorbește, să înțeleagă că-l părăsesc și asta

înseamnă: un adio”.

Avea răspunsuri pe cât de copilărești, pe atât de rezonabile.

La București, și mai ales iarna, cântam mult. Soțul meu era un violonist remarcabil, elev al lui Karl Flesch și mai târziu al lui Pablo de Sarasate. Eu îl acompaniam la piesele sale preferate. Dinu împlinea curând patru ani și mă rugă să-l învăț puțin la pian, ca să poată să-l acompanieze pe tatăl său; atunci m-am hotărât să-l iau pe genunchi și să-l învăț Preludiul de Bach. Îl cântam în fiecare dimineață ca introducere la *Ave Maria*, de Gounod, pe care soțul meu îi plăcea s-o repete în loc de rugăciune, înainte de a părăsi casa.

N-am avut dificultăți mari cu adoratul meu Dinu, pentru că în opt zile executa perfect Preludiul de Bach. Când, într-o dimineață, soțul meu mă chemă să iau loc la pian, am pus pe micuț în locul meu și i-am făcut semn soțului să nu spună nimic, ca să nu-l intimideze. A fost o minune. Ritmul său, aerul de virtuoz ce-l lua ca să-și egaleze tatăl, pentru care avea o profundă admirație; bucuria sa și întreaga-i înfățișare ne-au emoționat într-atâta, încât toată ziua ni l-am împărțit în mângâieri bune. Curând după aceea, celebrul muzician și compatriot George Enescu ne făcu plăcerea de a fi nașul lui Dinu. La acest botez, la care asistă un mare număr de muzicieni din țară, Dinu cântă un menuet de Mozart.

George Enescu îl aplaudă entuziasmat și îi prezise un mare viitor ca pianist. Din acest moment, Dinu pusese întrucâtva stăpânire pe pianul său drag, se ducea să cânte și pe Bösendorfer, dar era mai mulțumit de acest Hoff. Îi puneam perne ca să ajungă la claviatură, cu toate că tatăl său îi cumpărase un scaun special cu un spătar, care-l forța să se țină drept. Cu fiecare zi îmi dam seama că avea o mare pasiune pentru muzică și dacă nu l-aș fi supravegheat, nu și-ar mai fi părăsit pianul niciodată.

Acum, când împlinise patru ani, improviza și, după

persoanele ce veneau la noi, aranja pentru fiecare din ele o melodie, întocmai ca un portret fidel al persoanei.

În fiecare vară plecam două luni la plajă pe litoralul Mării Negre și imediat după aceea la Fundățeanca.

În 1922, Dinu avea cinci ani. Eram din nou vara la Techirghiol. Aici se organizează, cu concursul tuturor vizitatorilor muzicieni, o serbare de binefacere pentru a veni în ajutorul orbilor care erau la tratament în această stațiune.

Soțul meu cântă câteva bucăți, iar micul Dinu se prezintă atât în calitate de compozitor, cât și de improvizator. Veniseră mulți din micii săi prieteni de pe plajă, iar micuțul meu Dinu fu punctul de atracție al serbării.

Cât era de curajos! Nu știa încă ce-i „tracul”, ca mai târziu, trac pe care, de altfel, toți artiștii conștienți de arta lor, fie în teatru, fie în muzică, îl simt intens. Concertul a avut loc în sala mare a hotelului Movila; asista acolo o mulțime imensă. Dinu era îmbrăcat tot în alb, cu un nod de panglică roșie pe umăr. Își anunța singur, cu vocea lui de păsărică, bucățile ce urma să le cânte. Pentru această operă de binefacere încasările au fost enorme. Locuiam la un hotel pe țărmul Mării Negre și cum proprietara, Lia Hirjeu, era o prietenă a familiei, dădu o recepție în onoarea micului pianist.

Petrecurăm două luni pe litoralul Mării Negre și apoi ne-am dus să ne sfârșim vacanța la Fundățeanca noastră. Cât de fericit era Dinu meu scump să stea la țară! Chiar mai în vârstă, i-ar fi plăcut să-și petreacă toată viața acolo. La țară avea o altă pianină. Uneori, când era răcit și nu ieșea din cameră, i-o apropiam de pat. Improviza și compunea fără încetare și tot ce cântase i se întipărea în memorie. Aceasta m-a hotărât ca, întorcându-mă la București, să chem un muzician îndatoritor, el însuși compozitor și pianist, domnul Paschil, să transcrie pe hârtie tot ce-i indica Dinu la pian. A rămas aproape două săptămâni cu noi și am alcătuit un caietel intitulat: „Compoziții de Dinu Lipatti”. Cum soțul meu nu se întorcea decât foarte

târziu la ora prânzului, am avut timp destul să pregătesc caietul. Într-o zi, când el se pregătea să ne cânte, i-am spus: „Privește, tată drag, ce vrea Dinu să-ți dăruiască”. Surpriza a fost atât de mare pentru el, încât instală pe Dinu la pian ca să cânte împreună. Cât eram de fericiți acasă, atunci când acest copil drag ne copleșea de bucurie și când sănătatea sa nu da nici o grijă doctorului care-l vedea adesea și nici mie care, fără să mă laud, după elogiile aduse de doctor, eram foarte mândră lângă acest fiu!

La București, în casa noastră din bulevardul Lascăr Catargiu 12, aveam un armoniu și Dinu voia să cânte adesea la el; întotdeauna, fratele meu, căpitanul de artilerie Dumitru Racoviceanu, îl lua pe genunchi și acționa pedalele în timp ce micuțul cânta - cânta cu atâta pasiune, încât îndată ce-l vedea pe fratele meu sosind, îi sărea de gât și-l ruga drăguț să vină cu el în salonaș. Fratele, meu, și el meloman, cunoștea pianul și îi făcea mare plăcere să-l ajute pe micul meu Dinu.

Câteodată venea cu cabrioleta sa de două locuri și-l plimba pe Dinu, lăsându-l să creadă că mână el, pentru că ținea și el hățurile. Cât era de satisfăcut întorcându-se acasă și spunându-ne că el a mânat calul!

Dar vai! În anul acela, 1922, pe un frig de octombrie, fratele meu muri, doborât în trei zile de gripă spaniolă. Durerea noastră fu imensă. Dinu avea atunci cinci ani și jumătate.

Nu i-am putut ascunde moartea fratelui meu, pentru că mă vedea mereu înlăcrimată. Într-o zi îmi spuse: „Nu-i așa, mamă, că unchiul nu va mai veni niciodată aici”? Și, într-o seară, când eram numai noi, se așeză la pian și cântă un fel de marș funebru în amintirea lui. Atunci l-am luat în brațe și am plâns împreună pe acest frate pe care l-am iubit mai mult decât pe oricare altă persoană din familia mea.

Murea la vârsta de douăzeci și opt de ani, în plină tinerețe și cu un viitor strălucit înaintea lui. Mă duceam adesea să aprind luminări în amintirea lui și să plâng pe mormânt.

Soarta nu m-a crușat, dându-mi dureri atât de mari.

Într-o seară, după ce făcusem o plimbare lungă pe marile bulevarde ale Bucureștiului, soțul meu și cu mine ne întorceam acasă. Deschizând singuri ușa de la intrare, am auzit răsunând ceva ciudat, care totuși nu era muzică înaintând încet de tot spre acest zgomot din salon, zărirăm o adevărată orchestră. Dinu în picioare, pe un fotoliu mare, cu un bastonaș în mână, și împrejurul lui: guvernanta, bona, bucătăreasa, șoferul și soția sa! Fiecare avea în mâini o ustensilă de bucătărie, un lighean, o tigaie, o farfurie de cositor, și bucătăreasa, fermecătoarea și vesela Surcea, cânta. Dinu conducea ca un dirijor și îi obliga să reînceapă toți deodată.

Ca să urmărim deznodământul, ne-am ascuns în spatele ușii, dar „caraghioasa” asta de Surcea, zărimu-ne, începu să cânte foarte tare. Dinu, nemulțumit, îi spuse: „Hei! pentru ce urla așa”? Și poc! cu bățul pe umărul ei. N-am putut să-mi stăpânesc emoția și m-am dus la acest înger de copil să-l strâng la piept. El era încurcat pentru că, ne explică, n-ar fi vrut să ne spună nimic până când orchestra sa n-ar fi fost perfectă.

Am fost a doua zi într-un magazin de instrumente muzicale și i-am cumpărat o întreagă garnitură de jaz; ceea ce se numea pe atunci „jazz-band”. A fost așa de mulțumit de acest cadou, încât își organiza neconținut orchestra, mai ales seara, când servitorii erau liberi. Uneori se așeza la pian și cânta o compoziție oarecare, iar strașnica sa orchestră trebuia să-l acompanieze după indicațiile sale. Era foarte supărat când executanții nu erau atenți la intrări. Îl ascultam uneori dintr-o altă cameră, ca să nu-l deranjez și-l iubeam și mai mult, văzându-l așa de mic și totuși atât de mare și sever muzician. La vârsta lui ghicea deja ceea ce învăța mai târziu cu profesorul său, eminentul compozitor Mihail Jora.

Într-o zi, către ora unsprezece, privind pe fereastră am văzut-o pe Surcea ținându-l pe Dinu de mână și având brațele încărcate de pachete. Ieși pe stradă, îl lăsă pe Dinu înăuntru și îi

spuse să rămână la grilajul porții, unde ea aștepta să treacă copiii de la școala primară, ca să le poată da câtorva pachetele pe care le ținea în brațe. Dinu râdea, se bucura că elevii nu-l vor zări, ascuns după pomul stufos din colțul grădinii. Totul se petrecea așa cum voiseră el și complicea lui. Se întoarseră. N-am spus nimic lui Dinu, dar am coborât la bucătărie să vorbesc cu Surcea.

– Răspunde repede, drace! Ce aveai în pachetele pe care le dădeai copiilor de la școală?

– Dar cum de ai aflat, doamnă dragă?

– Am văzut totul pe fereastră, dar n-am spus nimic lui Dinu.

Atunci ea îmi explică dorința lui de a-și da jucăriile copiilor săraci ca să le audă reflecțiile și să-i vadă dacă vor fi mulțumiți.

– A vrut să-i fac plăcerea asta și, cum nu pot să-i refuz ceva, am primit. Sunteți supărată că nu v-am spus înainte?

– Deloc, răspunsei.

Dinu nu-mi spusese nimic toată ziua, dar când l-am culcat seara și îi aranjam cearșafurile ca nimeni altul, după placul lui, m-a luat de gât să-mi povestească bucuros aventura sa.

Iată-ne în martie 1923. 19 martie, aniversarea sa. Avea șase ani. Toată familia era invitată la dejun să-l sărbătorească pe mult iubitul Dinu. Flori, o mulțime de flori în toate camerele casei noastre - cadouri, jucării cărora Dinu nu le da niciodată atenție, dar de care știa totuși să aibă grijă și să le aranjeze în dulapul din camera lui.

De când era copil mic, avea, înnăscut, simțul ordinei, al armoniei, al perfecțiunii; ceea ce îi făcea pe prietenii săi să spună mai târziu, când îi priveau biblioteca muzicală, că Dinu are un mod de lucru ordonat „ca și viața sa“, ca și el însuși, curat și cinstit.

La 26 martie al aceluiași an 1923, după masă, spre ora trei, pe când se juca în camera lui supravegheat de guvernantă,

Dinu auzi în casă un zgomot neobișnuit. Toată lumea se frământa în jurul meu, un doctor, mama, soțul, toți speriați. După scurt timp, auzi plânsetele lui Valentin, micul său frățior, care venea să-i țină tovărășie! L-am chemat pe Dinu lângă patul meu să-i arăt copilul acesta mic de tot care se frământa și plângea. Imediat ce m-am simțit ușurată, am fost contrariată că acest al doilea copil n-a fost o fată - o surioară pentru Dinu, care ar fi avut grijă de ea când noi, părinții, nu am mai fi fost în viață. Mai târziu, Valentin ne-a dat și el mari satisfacții.

Pentru Dinu, acest frățior era un mare subiect de curiozitate plină de bucurie și recomanda la toată lumea să nu-i frângă degetele atât de fragile, pentru că vroia să-l învețe mai târziu pianul.

Dinu venea tot timpul să-și vadă frățiorul; totuși, pianul lui se auzea mereu, nu-l părăsea pentru nimic.

Mi-a fost greu să-l cresc pe Valentin, din cauza laptelui pe care nu-l suporta și, cum vara se apropia, am plecat cu toții la Fundățeanca. Aerul curat și soarele arzător îi făceau bine și totul mergea cât se poate de mulțumitor.

La Fundățeanca aveam o mătușă în vârstă de cincizeci de ani. Ne povestea tinerețea ei petrecută la Paris. Iubea Franța cum iubești o ființă vie și a exercitat asupra mea o mare influență. O ascultam cu multă plăcere evocând frumusețea și farmecul Parisului. Și, spre marea ei bucurie, îi spuneam: „Tanti Zoe, când copiii vor fi băieți mari, mergem acolo și te luăm cu noi”. Adora florile și făcuse adevărate minuni în parc. Adesea, când Dinu era la pian, se ducea lângă el și îi cânta o șansonetă din cele pe care numai parizienii știu să le creeze. Dinu o acompania cu ușurință la pian și biata, fermecătoarea „tanti Zoe” îl fredona ca o vedetă de music-hall. A murit la noi la Fundățeanca, în vârstă de șaizeci de ani. A fost o mare durere, pentru că o iubeam mult și amintirea ei i-a urmărit mult timp pe băieții mei. Pentru mine, ea a reprezentat totdeauna înțelepciunea, inteligența și bunătatea prin excelență.

În timpul primei veri din viața lui Valentin, nu ne-am dus la mare; era prea mic ca să suporte călătoria și am rămas la Fundățeanca. Mă împărțeam între cei doi copii scumpi. Dinu avea autoritate asupra fratelui său și da instrucțiuni doicii cum să-l îngrijească. Se distra cu un zmeu. Era fericit urmărindu-l cum planează așa de sus, iar eu eram foarte mulțumită să-l văd distrându-se toată vremea afară în aer liber. Guvernanta nu-l părăsea niciodată. Îl ajuta să-și înalțe zmeul și să ocolească arborii înalți care i l-ar fi sfâșiat. Se întorcea ars de soare și plin de bucurie că puștimea satului îi urmărise cu ochii zmeul și-l aplaudaseră. Mama venea și ea vara la noi, la țară. Adora pe Dinu și el de asemenea o iubea, pentru că-i povestea basme și amintiri despre strămoșii noștri. Dar pasiunea scumpului nostru Dinu era, mai presus de orice, muzica, mereu muzica.

Într-o după-amiază când avusesem musafiri și când pe masă erau pahare de cristal, el le aranjă într-un șir lung, apoi, cu vârful unui cuțit, le atinse ca să răsunе. Mă rugă, ca de obicei, să-l ajut să le facă să sune urmărind gama; în parte reuși, apoi le părăsi ca să alerge la pianul lui.

Mama îi adusese o cutie de traforaj. Nu prea eram mulțumită, pentru că risca să-și rănească degetele, dar mă însărcinam eu cu munca mai grea și el făcea, după modele, obiecte încântătoare. Toate acestea îi erau de folos ca să rămână cât mai mult posibil la aer, în plină natură. După ce le folosea, le aranja în dulapul lui de la țară. Această grijă pentru ordine o avea din fragedă copilărie. Băiat mare, îi plăcea să-și aranjeze hârtiile și mai ales caietele lui de muzică, puse bine în ordine și catalogate. Sărman și Scump Dinu, cine ar fi putut crede că ne vei părăsi și vei lăsa tot ce îngrijiseși cu atâta dragoste?!

Când sosea soțul meu de la București cu mașina, ca să petreacă câteva zile cu noi, Dinu alerga să-l întâmpine, pentru că Grigore, șoferul care era de mult în serviciul nostru, îl lua pe genunchi și făceau o mică plimbare lăsându-i mâinile pe volan. Dinu adora mașina și i-a plăcut totdeauna să conducă. La

întoarcere se ducea drept la micuțul Valentin care sta aproape toată ziua în grădină și-i spunea atunci tatălui său că Valentin va fi elevul lui la pian.

Cât eram de fericită în vremea aceea, atât de răsfățată de soartă, cu un soț bun, generos, tată devotat și doi băieți mici minuni! Nu m-am gândit niciodată, nici în treacăt, că mi s-ar putea întâmpla o nenorocire în legătură cu draga mea familie. Trăiam în prezent, gustam din plin farmecul vieții și eram mai mult decât atentă la sănătatea copiilor mei.

În acel an am rămas la țară până la sfârșitul lui octombrie, să asistăm la culesul viilor și să culegem noi înșine strugurii.

După o vacanță atât de fericită, iată-ne întorși cu toții la București. Pasiunea lui Dinu pentru muzică mergea crescând.

Când împlini șapte ani, toți mă sfătuiau în legătură cu studiile sale: trebuia să-l înscriu la școala primară ca pe toți copiii. Eu mă împotriveam; aniversarea lui cădea, cum am spus, la 19 martie. Îl voi ține acasă până în septembrie 1924. Începu să învețe cu mine.

Mergeam în fiecare zi la doctorul Ghiulamila, unde făcea gimnastică medicală pentru a i se întări coloana vertebrală pe care o obosea mult la pian. Acolo se simțea bine în tovărășia băiețașilor și fetițelor. Această gimnastică dura o oră, după care mergeam într-o librărie să-i cumpăr ce dorea. O dată creioane colorate, altă dată caiete și cărți. Nu i-am refuzat niciodată, niciodată nimic, cu atât mai mult cu cât mă ruga așa de drăguț când dorea să obțină ceva!

După câteva luni de studii, i-am cumpărat un aparat fotografic. Am chemat acasă pe vânzătorul de raion să-l învețe pe micuțul meu arta fotografierii. Dinu a prins imediat mecanismul și în câteva zile știa deja să se servească de aparat.

După ce își folosea aparatul, Dinu îl îngrijea și-l închidea, pentru că frățiorul lui nu l-ar fi cruțat.

Încep deci cu el, în luna septembrie 1924, prima sa clasă

primară. Nu aveam greutate, pentru că Dinu a avut totdeauna voința de a lucra temeinic, dar mi-am dat seama că nu mă puteam impune: tocmai în momentul în care eram pe punctul de a citi sau scrie, închidea cartea și alerga la pian. Cu surâsul lui dulce, îmi puneam amândouă brațele în jurul gâtului, rugându-mă să-l las câteva minute, pentru că, spunea el, arătându-și fruntea cu degetul:

– E ceva aici care îmi sună și trebuie să-l cânt la pian.

Nu-l puteam refuza și îi spuneam:

– Du-te, micul meu dirijor!, iar eu treceam alături, lângă Valentin.

Am continuat cu lecțiile mele până în primăvară, când am angajat-o ca profesoară pe doamna Steliana Simionescu.

Dinu se înțelegea bine cu ea. La sfârșitul anului își trecu examenele. În 1925, când Dinu știa să citească și să scrie bine, de comun acord, eu și soțul meu ne-am adresat lui Mihail Jora, compozitor și profesor la Conservatorul din București, pentru a-i preda muzica.

Iată-l deci pe mult adoratul meu Dinu ocupat cu cei doi profesori ai săi.

Îi instalasem un mic pupitru de școlar în cameră, pentru cărțile și caietele sale.

Doamna Simionescu venea de trei ori pe săptămână. Valentin era totdeauna prezent la lecțiile fratelui său. Avea și el un caiet și creioane, ca să lucreze. Profesoara îl lua totdeauna pe genunchi și-l iubea mult. Cu șase ani mai mic decât Dinu, era dornic să învețe și afectuos ca un cățeluș. Toate poeziile pe care Dinu trebuia să le știe le știa și el, dar felul în care le pronunța te făcea să mori de râs.

Totuși, Dinu nu se interesa cu adevărat decât de pianul lui.

Lecțiile cu Mihail Jora aveau loc totdeauna pe pianina Hoff. Maestrul Jora avea o metodă și o asemenea manieră de a-l învăța, încât Dinu îi aștepta totdeauna cu plăcere sosirea.

Îmi amintesc că, într-o după-amiază, domnul Jora mă chemă pentru a-mi prezice că micul său elev va fi un mare muzician; descoperise la el o înțelegere și o ureche muzicală surprinzătoare pentru vârsta sa. Trimitea pe Dinu într-o altă cameră și executa la pian acorduri. Dinu trebuia apoi să se întoarcă și să le repete. Nu se înșela niciodată. Curând după aceea, când învăță solfegiul, numea de departe notele pe care Mihail Jora le cântase.

În fine, profesorul și elevul se înțelegeau și se iubeau mult și amprenta acestei prietenii a durat tot timpul scurtei vieți a copilului meu.

Vara plecam totdeauna să respirăm pe plaja Mării Negre aerul marin și, apoi, iarăși la Fundățeanca. Acolo, cu cât șederea noastră dura mai mult, cu atât ne plăcea mai mult. Mă simțeam cu adevărat fericită, în plină natură, în mijlocul scumpei mele familii. Ne întorceam totdeauna târziu, când se apropia toamna.

Dinu progresa văzând cu ochi, clasele primare mergeau cât se poate de bine. La examene răspundea prompt și exact; dar când l-au întrebat dacă cunoaște gama și șirul de note care o formează, Dinu, foarte curajos, a răspuns că poate să facă și un portativ și să arate fiecare notă cu numele ei. Comisia nu știa că el era muzician și directoarea Școlii l-a îmbrățișat cu dragoste în plină ședință.

Dinu a fost foarte mândru de aceasta. Pe drum povesti șoferului Grigore cât fusese de mulțumit că l-au felicitat. Întorcându-se acasă, își convocă pe toți „orchestranții“, să le povestească impresiile sale.

Și familia mea îl iubea mult, mai ales o soră mai mare, doctor în medicină, care se interesa adesea de sănătatea și de talentul său la muzică.

Am plecat curând la plajă, la Techirghiol, la Movila. Totuși, Dinu aștepta cu nerăbdare plecarea la Fundățeanca. Acolo avea pianul în camera lui și natura, arborii, oamenii și

lucrurile, tot ce îl interesa atât de mult.

În curtea de păsări, soțul meu avea o deosebită pasiune pentru un mare număr de cocoși și îi plăcea să le dea câte un nume. Pe unul îl numeam Prințul; pe un altul, Îndrăgostitul; pe alții: Turcul, Înțeleptul, Răutăciosul etc. Când cocoșii cântau și îi spuneam:

– Ascultă bine, micuțule, și spune-mi ce cocoș cântă acum, Dinu îl ghicea întocmai.

La țară totul îl fermeca. În ceea ce mă privește, mi-a plăcut totdeauna cântecul cocoșilor și chiar acum, când sunt bătrână, cântecul cocoșului îmi amintește copilăria și țara mea; are pentru mine ceva nostalgic și-mi vin lacrimi în ochi de fiecare dată când îl aud.

La țară, Dinu făcea adesea fotografii. Cum voia să le dezvolpeze singur, i-am instalat un mic laborator cu tot ce îi trebuia. Avea o extraordinară dexteritate pentru tot: printre altele îl pasionau electricitatea și mecanica, dar știa bine că mama sa, care nu-i refuza nimic, nu-i da voie să-și strice mâinile - mâinile sale scumpe, create anume pentru claviatura pianului.

Când începu să-i placă și, mai târziu, să-l pasioneze muzica, i-am creat toate înlesnirile, i-am dat toate posibilitățile să facă muzică, să asculte muzică bună și mai târziu să călătorească în străinătate.

Foarte adesea m-am gândit că un copil, oricât ar fi de dotat cu temperament artistic, riscă să-și piardă talentul dacă se încapățânează să învețe o altă meserie pentru a-și câștiga existența. Dar, ca să ne întoarcem la studiile sale: iată-l la sfârșitul școlii primare. Avea doisprezece ani.

După trei ani de lecții de pian și compoziție cu profesorul Mihail Jora, acesta ne sfătui să-l înscriem la Conservator în clasa domnișoarei Florica Musicescu. Cum el avea diploma de școală primară, se prezentă la concursul de admitere al Conservatorului din București și fu primit în anul

trei. În același timp nu înceta să urmeze cursul de compoziție al mult iubitului său profesor Jora.

Îl însoțeam la Conservator, la clasa domnișoarei Musicescu. După câteva lecții, am observat că domnișoara Musicescu, având prea mulți elevi, nu putea să dea destulă atenție scumpului meu copil. După ce ne-am sfătuit, soțul meu și cu mine hotărâram să o angajăm ca profesoară particulară.

La început domnișoara Musicescu era puțin aspră cu el, dar dulceața îngerească a lui Dinu o îmblânzi și, cu timpul, deveni o mare și credincioasă prietenă a lui. Fiul meu i-a păstrat toată viața o profundă grațitudine. Ea a rămas pentru el un ghid credincios, tiranic din dragoste, cu care îi plăcea să se sfătuiască chiar când ajunsese în plină înflorire a artei sale.

În iunie 1930 avu loc la Operă un mare festival dat cu concursul celor mai buni elevi ai Conservatorului. Scumpul meu Dinu cântă concertul de Grieg sub bagheta profesorului Dinu Simionescu. Avea atunci treisprezece ani. A fost aplaudat frenetic. Dinu continua acasă studiile la pian și cele de armonie și compoziție cu Mihail Jora, care era pe atunci directorul Conservatorului.

În 1932, comisia pentru premiul George Enescu, ce se întrunea la Conservator chiar sub președinția maestrului, premie o sonatină a lui Dinu.

În același an obținu încă un premiu George Enescu, pentru o sonatină pentru vioară și pian și, spre sfârșitul anului, marele premiu pentru Suita simfonică „Șătrarii“.

În timpul studiilor sale la Conservatorul din București, Dinu nu a apărut deloc în public, pentru că nu voiam să-l obosesc. Nu cânta decât la fiecare sfârșit de an. În 1932, deci după trei ani de studii la Conservator, își primi diploma cu elogii. Avea cincisprezece ani.

Nici fratele său Valentin nu rămânea inactiv. Urma acasă cu un profesor clasele primare și-și trecea examenele la școala Visarion, aproape de casa noastră din București.

Răspunsurile sale erau superioare vârstei. Mergeam cu toții să asistăm la examenul lui și eram siguri și mândri de el. Avea o ușurință uimitoare și o mare dorință de a se instrui.

Acum mi se punea adesea întrebarea: ce faceți pentru Dinu? Urma, în același timp și tot acasă, diverse cursuri, cele mai interesante pentru liceu, dar fără să dea examene. Avea un profesor licențiat în litere care-i predă literatura, geografia, istoria. În 1933 a avut mai multe angajamente pentru concerte la București. Cântase *Concertul în la major* de Liszt sub conducerea lui Alfred Alessandrescu, cu mare succes, și presa în unanimitate îi prezisese un viitor de mare pianist. Mihail Jora, care era și un remarcabil dirijor, făcu cunoscute publicului bucureștean compozițiile lui Dinu, dirijând suita sa simfonică „Șătrarii”. La sfârșit, când Jora reveni pe scenă pentru a mulțumi, publicul chemă pe „autor” Mi se pare că-l revăd încă pe scumpul meu copil; purta un costum albastru închis. Foarte emoționat, mulțumi publicului. Mihail Jora îl îmbrățișă pe scenă și aceasta îl liniști.

În acest timp mă îngrijora enorm viitorul de muzician al lui Dinu. Într-o dimineață, citii într-un ziar că la Viena urma să aibă loc un mare concurs internațional de muzică. Se admiteau candidați de la șaisprezece la treizeci de ani. Dinu urma să împlinească șaisprezece ani în martie 1933 - concursul era fixat pentru luna iunie:

– Vom pleca la Viena, pregătește ce vei vrea, Bach, Beethoven, Chopin.

Am scris îndată la Viena pentru acest concurs, cerând informații. Concurenții trebuiau înscriși cu doua luni înainte; ceea ce am și făcut. Soțul meu nu voia să mă duc acolo, spunându-mi că e o probă grea, prea obositoare pentru fiul nostru. Dinu era într-un totu de acord cu mine și plecarăm împreună.

Cunoșteam dinainte Viena, pentru că mai petrecusem aici două luni de vacanță, cu soțul meu, și cu copiii, astfel încât

Dinu era puțin familiarizat cu țara. În fiecare dimineață îl conduceam la fabrica de pianе Bösendorfer, unde exersa pe un pian pe care și-l alesese singur.

În alte zile studia chiar în clădirea în care trebuia să aibă loc concursul, la Universal Edition, la domnul Schlee, care avea să devină în curând editorul și prietenul său.

Și iată că sosi și marea zi a probei. Aveam chiar mai multe emoții și răspundere decât el, pentru că îl adusesem din proprie inițiativă. Erau acolo concurenți din toate țările. Juriul se compunea din aproape patruzeci de mari maeștri, printre care am auzit numele unor muzicieni ca Alfred Cortot, Wilhelm Backhaus, Lounka, Kolessa etc.

În marea sală Musik-Verein din Viena erau reprezentate diverse țări.

Când se chemă pe scenă: Constantin-Dinu Lipatti, eram roșie de emoție și tulburată. Sala era arhiplină. Când se așeză la pian, Dinu al meu părea calm. După primele note din Toccata în sol major de Bach-Busoni, toată lumea fu numai ochi și urechi pentru el. „Ah! wunderbar ist der kleine Rumăner - Ausgezeichnet” etc. (Ah! acest pui de român este admirabil, este scilpitor etc....). Nu se auzeau decât asemenea reflecții.

A fost o mare bucurie și un triumf pentru el și pentru mine. Probele erau destul de grele și din trei sute de concurenți Dinu obținu premiul doi. Premiul întâi a fost acordat unui pianist polonez, Boleslav Kohn, în vârstă de treizeci de ani. Diferența de vârstă era zdrobitoare, și de altfel, cel ce avea să devină profesorul său, Alfred Cortot, a spus totdeauna că Dinu merita de departe premiul întâi.

Orgoliul nu pusese stăpânire pe Dinu, care știu să rămână modest. El iubea muzica, își adora pianul și știa bine că în cariera sa va merge mai departe. La Viena avu multe propuneri pentru concerte pe care eu nu le-am acceptat. Ne-am întors imediat în țară, să ne petrecem vacanța la Fundățeanca, după ce stătusem la Viena o lună.

Câteva zile înaintea plecării am asistat la un concert dat de Alfred Cortot. La sfârșitul concertului ne-am dus să-l vedem. Mă sfătui cu insistență să-l duc pe Dinu la Paris și să-l înscriu la Școala Normală de Muzică. Intenția mea, chiar înaintea acestui concurs, era să plec la Paris pentru a-l înscrie la un curs de interpretare și mai ales pentru a-i da posibilitatea de a asculta muzică, muzică bună. Întâlnirea de la Viena cu maestrul care era Alfred Cortot, sfârși prin a mă hotărî. Aveam deja la Paris un apartament unde să-mi instalez băieții, pentru a-i scuti de viața de hotel sau de camere mobilate. Eram încredințată că viitorul lui Dinu se va desfășura strălucit.

În 1934, înaintea plecării noastre la Paris, Dinu dădu două concerte în folosul operelor de binefacere. În perioada aceea îl cunosc pe marele pianist Arthur Rubinstein, asistând la recitalul dat de acesta la Ateneul Român.

Strălucitul pianist fu invitat să vină a doua zi să cânte la Cotroceni. Când Arthur Rubinstein se apropie de pian, Dinu îl ajunse și îi spuse: „Ascultați, scumpe maestre, cereți lui Feder, impresarul dumneavoastră, să vă aducă pianul Bechstein pe care îl are în magazin, pentru că pianul de aici este prost“. Arthur Rubinstein urmă sfaturile lui Dinu și n-a uitat niciodată că în România exista un viitor mare pianist pe care nu-l rodea gelozia pentru succesul confrăților săi. A vorbit adesea de impresia ce-i provocase generozitatea lui Dinu. Și câte sfaturi bune a dat el în țară prietenilor, pianiști ca și el, care urmau cursurile Conservatorului! Bunătatea și dragostea lui pentru toți cei ce serveau muzica erau imense.

Iată-ne deci plecați toți trei la Paris, duminică 5 august 1934. Dinu avea șaptesprezece ani și Valentin, unsprezece. Pentru mine era o mare răspundere; soțul meu nu era deloc de acord cu această călătorie, temându-se să mă vadă plecând cu copiii într-o țară necunoscută, la mii de kilometri distanță.

Eram curajoasă, este adevărat, îmi spuneam mereu că pentru a duce un lucru la bun sfârșit, trebuie mai întâi să-l

începi. Dar, dacă unul din băieții mei adorați s-ar îmbolnăvi, ce va spune prudentul meu soț care voia să i-l las măcar pe Valentin? Și, pe de altă parte, cum să lipsesc pe Dinu de acest frate pe care îl iubea?

În cele din urmă îl consolaseram pe soțul meu, sfătuindu-l să vină să ne vadă de Anul Nou la Paris. Ce veseli erau cei doi copii ai mei, cât m-au reconfortat reflecțiile și pălăvrăgeala lor în cursul drumului! Ce copii ascultători și buni! N-aveam nevoie niciodată să mă supăr. Dacă cel mic, din curiozitate, voia să se atingă de ceva, Dinu, prudent, îi spunea: „Stai liniștit, se supără mama”. Am traversat Ungaria, frumoasa gară din Budapesta, atât de curată, atât de ordonată, Austria cu munții săi superbi, o parte din Elveția, urmându-ne apoi drumul spre Franța și Paris. Sosirăm la zece dimineața în gara de est. Pe peron ne așteptau câțiva prieteni. Ne-au condus acasă la ei, unde pregătiseră o masă în cinstea noastră.

După câteva zile, în timpul cărora băieții mei voiau să vadă totul deodată, am plecat să ne petrecem vacanța, nu prea departe de Paris, la Samois-sur-Seine, lângă Fontainebleau.

Locuiam la „Country Club”. Dinu avea acolo un pian Pleyel la care își făcea exercițiile.

Am petrecut aici aproape cinci săptămâni. În acest timp, apartamentul nostru din strada Saint-Romain nr. 9 era renovat. Ne instalaram în el la sfârșitul lui septembrie. Aici, în acest apartament în care scriu acum plângând, am petrecut, toți trei, cinci ani minunați.

Îndată ce ne-am instalat, m-am dus să închiriez un pian Pleyel. Directorul Marc Pincherle ne-a făcut o primire frumoasă și, de la primele note cântate de Dinu, a fost impresionat de măiestria acestui băiat de șaptesprezece ani. De atunci a rămas continuu admiratorul și marele prieten al fiului meu. Dinu era mulțumit de pianul său, cu atât mai mult cu cât Marc Pincherle îi dase cel mai bun exemplar al fabricii Pleyel.

Acum, că ne instalasem, am căzut de acord să începem lucrul. Într-o dimineață, la începutul lui noiembrie, m-am dus la Școala Normală de Muzică din bulevardul Malesherbes nr. 114, ca să mă informez și să vorbesc cu Alfred Cortot. În 1934 director era Auguste Mangeot. Ne sfătui să venim a doua zi, să-l vedem pe maestru.

Alfred Cortot ne-a primit bine, ne-a dat sfaturi prețioase și chiar în aceeași zi l-am înscris pe Dinu la Școala Normală de Muzică, la cursul de compoziție al celebrului profesor și compozitor Paul Dukas.

Urmând recomandările lui Alfred Cortot, Dinu pregăti piese pentru cursul de interpretare al maestrului, cu domnișoara Yvonne Lefébure, profesoară emerită și o bună pianistă. Cum avea prea mulți elevi în clasa ei, am făcut cu ea ce făcusem și cu domnișoara Musicescu la București - Dinu mergea la ea acasă de două ori pe săptămână. Îl conduceam întotdeauna și uneori asistam la lecție. Începea cu o Partită de Bach care, de atunci, îmi amintește, de câte ori o aud, de această fină muziciană, și de studioul ei aranjat cu un gust deosebit.

Valentin nu era nici el neglijat; urma liceul și lucra și acasă cu un profesor. Nu doream nimic pe lume decât să-mi văd băieții sănătoși și mulțumiți de munca lor.

În 1934, pentru primul trimestru, Dinu primise următoarea mențiune la cursul de compoziție urmat la clasa lui Paul Dukas: „Excepțional înzestrat, nu are nevoie decât să compună pentru a ajunge, prin experiențe personale, la deplina stăpânire a unui talent aproape format”.

Și în 1935 a avut o mențiune a Școlii Normale de Muzică: „Un adevărat muzician, excepțional înzestrat, modest, inteligent; fără nici o îndoială, viitorul îi este asigurat”.

În iunie 1935 se prezintă la cursul de interpretare al lui Alfred Cortot, în marea sală de concerte a școlii. Cântă Bach și Chopin. Cortot îl recomandă publicului ca pe „un tânăr maestru și nu un elev“, iar după ce adoratul meu Dinu sfârși de cântat,

sala explodează în aplauze frenetice.

Cu toate acestea, Dinu s-a întors modest acasă și și-a reluat lucrul. L-am rugat insistent să se odihnească cel puțin câteva zile. Clima Parisului nu-i prea convenea. Simțeam uneori, la apropierea verii, că îi este dor de țară, dor de Fundățeanca lui dragă. I-am promis că în 1936 vom merge cu toții să petrecem vacanța acasă. În 1935 însă, trebuia să urmeze cursurile de compoziție la clasa lui Paul Dukas. Avea doi prieteni buni: pe Antonio Janigro, viitorul celebru violoncelist, și pe Cesar Brero, muzician de mare valoare. În afară de acești tineri de vârsta lui, mai era la Școala Normală de Muzică un mare admirator al fiului meu, Bernard Petit care, deși mai în vârstă, urma cursurile de pian ale școlii. Îl iubea pe Dinu și se simțea fericit când venea să-l vadă acasă și să-l asculte cântând. Pe acest prieten drag, care locuiește la Saint-Jean-de-Luz, l-am revăzut la Geneva. Era foarte emoționat reîntâlnindu-mă atât de nenorocită și am plâns împreună cu el pe mormântul lui Dinu, la Chêne-Bourg.

Când scriu viața fiului meu, uit adesea că el nu mai este printre noi; am uneori impresia că fac jurnalul zilnic al familiei mele și că sunt tot cu fiii mei. Vai! cât este de crudă realitatea!

În anul acesta 1935 ne pregăteam să-l primim pe soțul meu de Crăciun și Anul Nou. Îi plăcea întotdeauna să ne facă surprize și mai ales lui Valentin. Ne indicase prin telefon ziua sosirii lui la Paris, dar a venit cu două zile mai înainte. Eram toți acasă, sună cineva și Dinu, ca de obicei, întreabă:

– Cine este?

Când soțul meu răspunse:

– Moș Crăciun! bucuria noastră a fost imensă.

Pomul era gata pregătit de mine pe bufetul sufrageriei, și câte daruri neprevăzute n-a avut pentru noi toți adevăratul Moș Crăciun! Am petrecut sărbători frumoase; băieții mergeau adesea să se plimbe cu tatăl lor. Cât erau de amuzanți când se lăudau ce bine și-au condus tatăl prin Paris! El, șiret, pentru

marea lor plăcere, se lăsa condus, deși, tânăr, venise aici de nenumărate ori și cunoștea Parisul de o mie de ori mai bine decât noi trei.

La 25 februarie 1935, Asociația Amicală a Școlii Normale de Muzică a dat un concert simfonic sub conducerea lui George Enescu. După uvertura *Ifigenia în Aulida* de Glück și Concertul pentru flaut și vioară de Bach, Dinu cântă o Sonată de Enescu, în primă audiție la Paris. Eram în loja artiștilor când George Enescu mi-a sărutat fiul care era în același timp și fiul său spiritual, spunându-i:

– Dinule, ai cântat așa cum am simțit și eu și nici eu însumi nu aș putea cânta mai bine.

Nu poate exista un elogiu mai mare, venind chiar de la autor. Critica a fost entuziasmată de acest tânăr pianist român.

Viața își urma cursul; Dinu și Valentin se bucurau de o sănătate deplină. Dragul meu Dinu voia cu orice preț să dea un concert. La Școala Normală de Muzică se organizează un recital Dinu Lipatti, în beneficiul Asociației Amicale a școlii. Data era fixată pentru 20 mai 1935. Dinu avea optsprezece ani. Se pregătise bine, după sfaturile lui Yvonne Lefébure.

Se întâmplă însă, între timp, un eveniment dureros la Școala Normală de Muzică. Paul Dukas muri cu două zile înainte de acest recital. Dinu era trist, nespus de trist de moartea maestrului său. Concertul avu totuși loc în ziua fixată, la nouă seara, în aceeași zi de 20 mai 1935 când fusese condus la cimitirul Père Lachaise acest admirabil muzician care a fost Paul Dukas.

Când apăru pe scenă, Dinu se apropie de rampă și anunță cu voce blândă că va cânta Coralul de Bach din Cantata 147, „Isuse, rămâi bucuria mea!“, în amintirea lui Paul Dukas. În picioare, toată sala ascultă în reculegere celebrul coral. Tristă inaugurare pentru primul său recital la Paris! Este același Coral de Bach pe care Dinu l-a oferit ca „bis“ la recitalul său de la Besançon, la 16 septembrie 1950 - ultima piesă pe care a

cântat-o în public. Sfâșietoare coincidență!

Durerile și bucuriile fiilor mei erau totdeauna și ale mele. Voiam cu orice preț să creez un divertisment în această viață de muncă îndârjită. Am hotărât atunci ca Dinu să urmeze cursurile școlii de auto, să-și obțină permisul de conducere. Îmi amintesc bucuria lui! Își luă examenul într-o frumoasă dimineață de primăvară. Aveam dinainte o boxă în garajul scuarului nostru din strada Saint-Romain nr. 9 și, după o săptămână, Dinu se hotărî pentru un automobil „Matford“.

Dinu credea că va plăti mașina în rate, dar surpriza lui a fost foarte mare când își văzu automobilul pe numele lui și plătit de mine integral. Și iată-ne îmbarcați pe toți în Matford, cu Dinu la volan. După un mic ocol, am ajuns la noi, în scuar. Și tot Dinu coborî mândru panta garajului pentru a instala mașina la locul ei. Cât era de fericit fiul meu adorat! Ajungând în apartament, sări de gâtul fratelui său Valentin și amândoi se duseră la garaj să mai admire mașina. A fost pentru mine cea mai fericită zi, pentru că Dinu era fericit.

Mult timp după aceea, când mă săruta, nu uita niciodată să-mi spună: „Mulțumesc, mamă, încă o dată, pentru Matford!“. Îi dădusem o sumă fixă pentru benzină și pentru întreținerea mașinii lui dragi, cu care mergea acum la școală. Era prudent, cât se poate de prudent, dar eu aveam mereu inima strânsă, așteptându-l să se întoarcă.

La un moment dat se găsi puțin dezorientat în munca sa de compoziție. Domnișoara Nadia Boulanger, care îi remarcase talentul, îl invită la ea, în strada Ballu. L-am însoțit, și am convenit să urmeze la clasa ei. Îi sunt foarte recunoscătoare Nadiei Boulanger, care l-a apreciat atât pe fiul meu, chiar înainte de a-i cunoaște bine calitățile de compozitor și pianist. Nadia este o remarcabilă și profundă muziciană. Dinu asculta cu plăcere sfaturile ei, iar ea, cu cât îl cunoștea mai bine, cu atât îl iubea mai mult. Între profesoară și elev era un acord perfect.

Scumpul meu copil era întotdeauna fericit să lucreze; voia să facă totul, să știe totul și nu-l puteam liniști în niciun fel. La Școala Normală de Muzică începu să ia lecții de dirijat. Lecțiile aveau loc seara, la ora nouă. Profesor i-a fost Diran Alexanian, care într-o seară, când Dinu dirija un Concert brandenburgic de Bach, exclamă: „Lipatti, vei fi un as și ca dirijor!“ Întorcându-ne acasă, i-am spus lui Dinu:

– Ascultă, micul meu dirijor drag, îți mai amintești de prima ta orchestră?

– Oh! da, răspunse el, păcat că nu sunt și ei aici să mă vadă!

Mai târziu a fost și elevul celebrului dirijor Charles Münch cu care se împrietenise. Se admirau unul pe celălalt. Păstrez ca pe o relictă bagheta de care s-a servit Dinu în cursul acestor lecții. Charles Münch, în ultimul an al vieții fiului meu, l-a invitat să se ducă în Statele Unite, să-și îngrijească sănătatea. Dar vai! era prea târziu, pentru că leucemia nu iartă, iar medicina este încă neputincioasă în fața acestor cazuri.

Pasiunea lui Dinu - tot pianul și compoziția. La 4 martie 1936 avea loc un festival de muzică românească în cadrul Asociației Amicale a Școlii Normale de Muzică. Concertul se dădu sub conducerea artistică a lui Alfred Cortot, cu concursul lui George Enescu, Diran Alexanian, Dinu Lipatti și Lola Bobescu. Dinu cântă, în primă audiție, Sonatina sa în mi minor pentru vioară și pian. Acest festival avu un larg răsunet în presă!

„Le Monde Musical” scria că Dinu Lipatti era cea mai mare speranță a tinerei generații și că Paul Dukas se interesase mult de acela ce urma să fie ultimul său elev.

Și astăzi încă Nadia Boulanger dă compozițiilor lui cea mai mare importanță.

La 19 iunie, Dinu primi din partea directorului școlii, Auguste Mangeot, invitația să facă parte din juriul examenului de pian pentru diploma de execuție a Școlii Normale de

Muzică, ce se ținea la 7 iulie 1936.

Dinu fu foarte impresionat și-i mulțumi călduros maestrului său Alfred Cortot.

Din Brahms și Chopin, cântă și la Cercul Interaliat.

Începea să fie cunoscut la Paris și îi făcea o plăcere imensă să cânte în public; totuși, eu mă opuneam adesea, sfătuindu-l să-și menajeze forțele. Eram nerăbdătoare să văd sfârșindu-se studiile lui Dinu și examenele lui Valentin, ca să ne întoarcem în țară și să petrecem acolo vacanța, așa cum le promisesem.

Iată-ne, deci, făcându-ne valizele. Plecarăm spre România, spre îndrăgita noastră Fundățeanca de nostalgia căreia eram cuprinși toți trei. Soțul meu ne primi cu brațele deschise. Ne spuse că a întinerit de când îl anunțasem că sosim. Să fi fost după el și după duioasele lui sentimente de tată, ar fi trebuit să nu mai plecăm în străinătate. Acum nu mai eram singură ca să-l conving că fiii lui sunt de abia la mijlocul drumului carierei lor, ci înșși ei îl înduplecară pe tatăl lor să vină să ne mai vadă la Paris.

Am rămas numai câteva zile la București, exact timpul necesar pentru a face ordine la Fundățeanca, pentru a văruși casa și a aranja aleile parcului. Pot spune că în vara aceea am petrecut la Fundățeanca cea mai frumoasă vacanță. Nicio grijă, nicio teamă de război, nicio neliniște, nimic nu ne amenința.

Dinu și Valentin, unul în vârstă de nouăsprezece ani, celălalt de treisprezece, erau în plină evoluție și-și puteau spune lucruri interesante despre tot ce văzuseră și trăiseră în străinătate.

Valentin creștea văzând cu ochii și Dinu era, de asemenea, sănătos, dar când abuza de pian, trebuia să-l oblig să se odihnească. Soțul meu venea la țară tot pentru câte o săptămână și era mândru de băieții lui mari.

Fundățeanca viselor noastre avea să devină în curând însă un coșmar! Pentru ce trebuie ca statele să se urască între

ele și să se distrugă, când viața este atât de scurtă și natura atât de frumoasă și atât de generoasă cu noi, oamenii? Și când pacea este simțământul firesc al tuturor popoarelor!

Lunile pe care le-am petrecut, în această vară a anului 1936, sunt printre cele mai frumoase pagini ale vieții noastre. Către sfârșitul sezonului, înainte de a ne întoarce la București, Dinu organiza întotdeauna, pentru onomastica mea de la 9 septembrie, o mare sărbătorire, pentru care compunea chiar el versuri și cântece.

În octombrie ne întoarserăm la București să ne pregătim plecarea. Dinu cântă atunci, sub bagheta eminentului dirijor George Georgescu, *Concertul în re minor* de Mozart, ale cărui cadențe erau scrise de el. Apoi, *Capriciu* de Strawinski.

Dinu mi-a mărturisit adesea că-i face mare plăcere să cânte cu acest remarcabil dirijor care știa să-l urmărească chiar când el devenea tumultuos. N-au avut niciodată nimic să-și reproșeze unul altuia. Au cântat împreună de mai multe ori, până la plecarea lui Dinu în Elveția, în 1943.

Nu-mi amintesc prea bine epoca, dar am șovăit mult atunci să-l las să plece cu orchestra Filarmonicii din București, al cărei dirijor era tot George Georgescu, într-un turneu în Ungaria, Austria și Cehoslovacia. A cântat peste tot *Concertino* în stil clasic, compus de el, și a avut un succes enorm. Tot în această epocă, primise o invitație să facă parte din juriul pentru premiul de compoziție George Enescu.

La 7 noiembrie al acestui an 1936, Dinu cântă sonate cu marele nostru George Enescu în sala Ateneului Român din București. *Sonate* de Beethoven și *Sonatina* lui Dinu. A fost un adevărat triumf pentru amândoi: violonistul consacrat și tânărul pianist. Eram puțin contrariată de toate aceste concerte, pentru că voiam să-l duc la Paris perfect sănătos și nu surmenat.

În fine, iată-ne reveniți la Paris către sfârșitul lui decembrie 1936, direct în locuința noastră din strada Saint-Romain nr. 9.

Călătoria până la Paris trecu bine, fără nicio tulburare. Eram foarte obosită, dar cei doi copii erau într-o dispoziție minunată. Aveau compartimentul lor, ca să-și spună și iar să-și spună tot felul de lucruri. Dinu a avut totdeauna o predilecție pentru călătoriile cu trenul. Veselia și pofta de mâncare îl reînsuflețeau de câte ori călătorea.

L-am auzit adesea spunând că dacă n-ar fi fost pianist, ar fi vrut să fie șef de gară: să vadă trenurile plecând și sosind; i se părea un lucru minunat. Avea atât umor: acest copil scump, încât atunci când începea să povestească ceva, nu puteai să nu râzi în hohote. Reflecțiile, impresiile sale asupra unei persoane pe care de abia o cunoscuse, erau foarte adesea adevărul ei portret, cu gesturi și atitudini.

În 1937, Dinu își înscrisese în program multe concerte la Paris. La 19 martie împlini douăzeci de ani și, la 26 martie, Valentin împlini patrusprezece. Eram într-adevăr mândră între cei doi băieți ai mei, când ieșeam împreună.

Această lună martie a fost mult prea încărcată pentru Dinu. La 5 martie, cântă ca solist, sub conducerea lui Charles Münch, la Societatea Concertelor Conservatorului, *Concertul în mi minor* de Chopin. Apoi, la 18 martie, la concertele *Pasdeloup*, *Concertul în la* de Liszt și, în fine la 29 martie, într-un recital consacrat lui Beethoven, Bach, Byrd, Chopin și Strawinski. Eram tot timpul lângă el, în cabina lui, pentru că aș fi suferit prea mult să stau în sală, departe.

Când o prietenă din București, curioasă să știe dacă sunt conștientă de fericirea pe care mi-o dă acest copil, m-a întrebat, văzându-mă alături de soțul meu și de Valentin în sală:

– Spune-mi, dragă, nu-i așa că ești fericită în acest moment?

– Oh! nu, i-am răspuns, sunt chiar foarte nenorocită văzând pe scumpul meu copil luptându-se cu pianul, în vreme ce eu sunt obligată să stau departe de el! Prefer să fiu lângă el, să nu-l las să traverseze atât de transpirat culoarele pline de

curent. Meseria de pianist este o meserie grea și obositoare. Sunt mult mai fericită când cântă la pian acasă, în camera lui. Acolo nu mi-e teamă că răcește.

Recitalul din 29 martie, care a avut loc în sala Pleyel, a avut un succes imens. Toată presa vorbea de tânărul artist român care dăduse cu aceasta ocazie întreaga măsură a marelui său talent; i se prezicea că se va impune ca un artist și un virtuoz de mare clasă. Nu-mi revine mie sarcina de a reproduce toate articolele elogioase publicate după fiecare apariție în public. Las această grijă criticilor muzicali care vor voi să urmărească evoluția fiului meu ca pianist și compozitor.

În 1937 a trebuit să mă ocup mai mult de Valentin, care avea o deosebită pasiune pentru teatru. Hotărâram, el și eu, să cutreierăm toate teatrele, ca să ne convingem prin noi înșine care ar fi actorul cel mai bine ales pentru a-i fi profesor. După două săptămâni de căutări, am fost la Comedia Franceză să vedem *Sângele lui Danton* de Saint-Georges de Bouhéliér. A fost o încântare pentru Valentin. Când Denis d'Inès apăru în rolul lui Robespierre, am fost entuziasmați: alegerea noastră s-a făcut chiar în acea clipă. A doua zi am scris marelui artist care era maestrul Denis d'Inès și se hotărî o întâlnire la el, în strada Emile-Allez nr. 5. Săptămâna următoare, Valentin începea să ia lecții de artă dramatică cu maestrul. Îl însoțeam la început în studioul artistului, care era admirabil.

Îmi amintesc întotdeauna de buna primire a lui Denis d'Inès și de conversațiile noastre după lecții! Aveam într-adevăr impresia că citesc într-o enciclopedie, așa de frumoase lucruri ne spunea maestrul despre teatru și literatură, ca un erudit, nu numai ca un remarcabil artist. Luaram bilete la matineele poetice și clasice ale Comediei Franceze și iată-ne, nelipsiți din fotoliile noastre, desfătându-ne cu toate minunile acestei admirabile instituții care este Casa lui Molière. Valentin avea o pasiune pentru teatru și maestrul era, de asemenea, mulțumit de el și de progresele pe care le făcea. Cât eram de

fericită să-i văd muncind fiecare la ce le plăcea să facă!

Valentin nutrea planul de a deveni un mare actor, așa cum Dinu dorea să devină un mare pianist. Mă împărțeam între cei doi mici artiști ai mei și când concertele nu coincideau cu spectacolele, mai ales acelea de la Comedia Franceză, ieșeam toți trei.

În 1937 am avut și bucuria să-l vedem sosind pe soțul meu la Paris, pentru sărbătorile de Crăciun și Anul Nou. Îndată ce sosi, ne încintă cu dragostea și cu cuvintele lui bune:

– Am venit, ne spune el, să-mi reclam dreptul de prioritate pe lângă feciorii mei, pentru că în toate scrisorile nu-mi vorbesc decât de profesorii lor. Dinu e entuziasmat de Alfred Cortot și Valentin de Denis d’Inès. Și atunci eu? Pe mine unde mă plasează?

Cât ne-am putut distra și petrece în vacanța aceea frumoasă!

Surpriza a fost mai mare de data aceasta, pentru că adusesese cu el, fără să ne anunțe, pe draga noastră bonă Mariana, care plângea în fiecare zi de dorul copiilor. Ne era atât de atașată, cunoscându-mi fiii de la nașterea lor, încât era normal să-i considere ca pe proprii săi copii.

Mariana trăiește la București. Când, în noaptea de 2 decembrie 1950, i se anunță moartea lui Dinu, a orbit deodată. Din fericire, Valentin a luat atunci măsuri în grabă. A fost operată și i s-a salvat vederea. Dar nu s-a consolată niciodată de moartea scumpului nostru băiat.

În vremea aceea se pregătea febril la Paris Expoziția Universală ce-și deschise porțile în 1937. Dinu cântă Sonata sa pentru vioară și pian la Théâtre des Champs-Élysées, cu Lola Bobescu; în același timp, mult iubitul George Enescu dirijă Scherzo din Suita simfonică a lui Dinu „Sătrarii” și toți concetățenii veniți din România și care umpleau sala erau mândri să fie români ca aceste două glorii ale țării noastre: George Enescu și Dinu Lipatti!

Curând Dinu primi, în calitate de compozitor, medalia de argint a Republicii Franceze.

Ne pregătisem în mod deosebit să mergem la inaugurarea pavilionului nostru, al României. Eram mândră să port cu această ocazie costumul național care-mi aduse multe complimente din partea prietenilor mei din scuarul Saint-Romain și, urcați în mașina noastră, iată-ne la porțile expoziției, apoi la cele ale pavilionului românesc. După ce-l vizitarăm în întregime, am intrat să prânzim la restaurant. Băieții mei erau încântați să mănânce câteva feluri de mâncare special pregătite românește. Îndată ce-am apărut, dirijorul orchestrei, venit special de la București cu această ocazie, Grigoraș Dinicu, autorul Horei staccato ce se cântă adesea la radio, își sculă toată orchestra ca să salute pe Dinu. Fermecătorul Grigoraș Dinicu se adresă apoi în românește orchestranților:

– Cântați bine, băieți, pentru că iată-l pe maestrul Dinu Lipatti, pregătit să vă asculte...

Dragul meu Dinu, modest și amabil, se duse să strângă mâna tuturor compatrioților săi din orchestră.

Am petrecut vara lui 1937 în Franța, la Bagnoles de l'Orne, în Normandia. O zi la Lisieux ne-a uluit, mai ales acea imensă biserică consacrată sfintei Tereza și Copilului Isus. Apoi, însoțiți de prieteni, am vizitat splendidul Mont Saint-Michel.

Eram mulțumită să-mi văd copiii profitând la maximum de vacanța lor. La Bagnoles făceau sport, mai ales canotaj. La hotelul unde ne instalasem, Dinu avea un pian mut, pentru că nu voiam să se obosească pe pianul mare din salon a cărui sonoritate nu-l mulțumea.

După vacanța noastră de la Bagnoles de l'Orne am plecat la Montgenèvre, la o altitudine de 1.800 de metri. Era la frontiera dintre Franța și Italia. Am trecut prin Grenoble și călătoria se desfășura în cele mai bune condițiuni! Dinu la volan, Valentin cu ghidul în mână, se descurcau de minune, iar

eu, în spatele mașinii, cu valizele. Cu ochii ațintiți pe șoferul meu adorat, îl avertizasem și convenisem ca atunci când am să văd ceva periculos să îi spun: „Oprește! Pericol!”. Fără să-l sperii...

Astfel, pe drumul în pantă către Montgenèvre, am observat o groapă mare acoperită cu măracini și l-am avertizat calm pe Dinu; la o distanță de trei metri am coborât să vedem ce este: era o ruptură a drumului care ne-ar fi putut pierde.

Altă dată, la Grenoble, Dinu lăsase mașina la gresaj; el aștepta, rezemat de zidul garajului, eu mă și instalasem în mașină și îl priveam. Nu-mi plăcea că sta lângă zidul acela și l-am rugat cu vocea mea autoritară să vină repede, că vreau să-i spun ceva. Chiar în clipa când venea spre mine, o gلاstră mare plină de flori căzu de la etaj exact pe locul de unde plecase el...

De câte ori nu l-am ferit să-și rănească mâinile lui minunate! Adeseori, în semn de dragoste, le apăsam pe obrazul meu și i le sărutam când dormea.

În diversele noastre călătorii prin Franța, când îmi dam seama că Dinu condusese destul, ne opream să mâncăm într-unul din restaurantele întâlnite pe drum. Am stat la Montgenèvre șase săptămâni la hotelul „Relais Alpin”, o adevărată vilă în stil elvețian; de lemn, dar cu tot confortul. Aveam fiecare camera noastră și în fiecare zi făceam plimbări pe jos, pe munte. Când ne îndepărtam de hotel, culcați pe o cuvertură în iarbă, evocam adesea frumoasa noastră Fundățeanca. Lui Dinu îi plăcea să facă fotografiile și îl distra să ne surprindă în câte o poziție nu prea estetică.

Veselia și buna noastră înțelegere făceau, pentru noi trei, cât o mare societate. Niciodată acești doi frați nu s-au nemulțumit unul pe celălalt, n-au avut nici cel mai mic lucru să-și reproșeze - se iubeau atât de mult!

La Paris, Dinu avea ca impresar pe Charles Kiesgen, o persoană de toată încrederea și care își cunoștea bine meseria. Erau întotdeauna de aceeași părere asupra concertelor, dar

atunci când Charles Kiesgen, care își da seama de succesul și talentul fiului meu, îi propunea prea multe prezentări în public, mă opuneam adesea. Cât privește programul recitatelor, Dinu mă consulta întotdeauna și când îi demonstrem că era prea încărcat, mă asculta și îl reducea. Bisurile reprezentau frecvent un al doilea recital - ceea ce în zilele noastre nu se mai întâmplă.

Își iubea atât de mult pianul și îi plăcea să cânte pentru cei ce îl înțelegeau, dar noi, părinții acestui copil drag, noi ne nelinișteam din cauza efortului său fizic.

Întorcându-ne la Paris din vacanța de vară, interveni ceva ce mă îngrijoră: o avalanșă de invitații veneau din București pentru o serie de concerte la Ateneul Român, ca solist, cu orchestra și în recitaluri cu maestrul Enescu. Soțul meu nu se opunea, pentru că era fericit să-l revadă și el pe Dinu pe care îl adora. Eu, desigur, nu mă puteam hotărî să-l las să călătorească singur. În fine, convinsă de argumentele băiatului meu, care, așa cum spunea el, la vârsta de douăzeci de ani nu mai era copilăș, m-am resemnat să-l văd plecând, dar în adâncul inimii mele eram nemulțumită.

În România avea tot confortul, pe tatăl său atât de iubitor și generos, Mariana aceea cumsecade care nu-l pierdea din ochi și pe dragul său șofer Grigore ce-l ducea peste tot, și la Fundățeanca. Își petrecea ore întregi stând de vorbă cu tatăl său despre o nouă casă la țară, pentru că lui Dinu îi plăcea să facă proiecte. Era bun și drăgăstos și, știindu-mă neliniștită departe de el, ne scria aproape zilnic. Cu tatăl său discuta continuu despre muzică și între ei exista o afectuoasă înțelegere.

Valentin lucra cu Denis d'Inès și-și urma studiile la liceu. Număram zilele ce-mi păreau lungi fără să aud sunetul pianului lui Dinu, care, urmându-și bunul său obicei, continua să ne dea toate amănuntele asupra activității lui muzicale.

Cântase Concertul de Liszt sub bagheta lui George Georgescu. Criticii constatau în unanimitate progresele sale în

ceea ce privește finețea expresiei în cantilenă, spiritualul în scherzo, interpretarea desăvârșită și matură ca un fruct copt.

În același timp, George Enescu dirija simfoniile de Beethoven. Compatrioata noastră Cella Delavrancea, bună pianistă și un bun critic muzical, scria în cronică sa: „Enescu este sever, el conjură, sculptează în spațiu propoziția armonioasă de culori, și muzicienii par hipnotizați și se întrec pe ei înșiși, legați în puterea magică ce emană de la acest excepțional creier muzical”.

Dinu cânta *Sonatele* de Mozart, Beethoven și Enescu cu dragul său George Enescu. Tot Cella Delavrancea spunea că: „Dinu Lipatti în sonata lui Enescu a fost uluitor, ca limpezime și a folosit o culoare ce a dat un timbru original claviaturii”.

Alți critici din acest an 1936, când Dinu avea douăzeci de ani, scriau: „Grație unui temperament și a unei amplori ritmice impresionante de trăsături sigure și limpezi, cu aportul unui splendid instrument de concert, tânărul artist a reușit cu sobrietate și modestie o execuție demnă de mâinile unui mare virtuoz care confirmă cu tărie cele mai mari speranțe...”.

Când am aflat la telefon hotărârea lui Dinu de a se întoarce la Paris, Valentin și cu mine număram zilele ce ne mai separau de această fericire. Dinu reușise să-și hotărască tatăl să vină împreună cu el pentru sărbătorile Crăciunului și Anului Nou.

Pentru această călătorie de întoarcere nu eram neliniștită, cunoscându-mi bine soțul și rafinata sa atenție ce o avea pentru feciorii lui. Ce bucurie în casă să ne găsim reuniți, să ne spunem atâtea lucruri din țară și din viața noastră a celor doi de la Paris, să descriem neliniștea ce ne-o provocase absența dragului de Dinu! Există lucru mai frumos decât căminul, mai ales când acest cămin adăpostește copii așa de buni, înzestrați și înțeleghători?

În fine, iată-i sosind exact la ora anunțată și pe mine gata să-i strâng în brațe. Fericirea era la culme, de-o parte ca și

de cealaltă. Dinu, deloc obosit de călătorie, avea o mină superbă. Îl văd încă desfăcându-și valiza și oferindu-ne cadouri din țară. La noi, în familia Lipatti, era, de altfel, o manie să schimbăm întotdeauna și mereu suveniruri.

Surâsul lui Dinu mi-a rămas întipărit în memorie, cu dinții lui mici, albi. Când ne săruta, eu îi spuneam de fiecare dată „șoricelul” pentru că rămăsese același puștan care săruta „cu repetiție”. Nu exagerez în acest moment de mare durere, pentru că și în timpul fericit de atunci eram sub neîncetatul farmec al acestui copil drag.

Când povestea, reflecțiile sale erau pline de umor. Nu știu pe nimeni, nici în familia mea, nici printre prieteni, care să-l fi cunoscut pe Dinu și să nu-l fi iubit.

Curând după sosirea de la București a acestor două ființe scumpe, Dinu fu invitat la Roma să dea un recital, în ianuarie 1938. L-am sfătuit să amâne acest concert pe mai târziu, dar el îmi opuse buna sa dispoziție și mai ales faptul că îl voi însoți. Cunoșteam puțin limba italiană. Și, de altfel, pentru noi, românii care am studiat latina, este cu adevărat ușor să ne descurcăm în Italia. Călătoria de la Paris la Roma era destul de lungă și regretam că, de abia reuniți, vom fi obligați să ne despărțim. Mă consola puțin faptul că nu aveam să stăm acolo decât o săptămână.

Dinu avea în program Bach, Mozart, Brahms, Casella și Enescu. A dat acest recital în sala Sfânta Cecilia. A doua zi, când am citit ziarele, toate vorbeau cu căldură de recitalul „tânărului pianist român”. Ele spuneau în substanță: „Dinu Lipatti posedă o mână pentru pian, un temperament și o franchețe, impresionantă; merită cea mai mare atenție, pentru că se apreciază la el arta cea mai rafinată”.

De-abia revenit la Paris, Dinu organizează concerte și-și relua lucrul. Nu sta odată un minut fără să facă ceva și cu greu îl convingeam să se odihnească puțin în fiecare zi. Simțea totuși o mare bucurie să-și ia Matfordul și să se ducă cu fratele lui să

respire aerul curat din Bois de Boulogne. Urma în continuare cursurile de compoziție ale Nadiei Boulanger și își făcea programele sale de concerte. Mergea adesea cu pianista româncă Clara Haskyl, buna lui prietenă, la prințesa Edmond de Polignac, unde acești doi mari muzicieni fermecau auditoriul cântând la patru mâini. La 28 februarie 1938, a dat un recital în sala Chopin și, în afară de autori clasici, a avut în program lucrări românești de Jora, Mihalovici, Andricu etc., apoi o poetică *Nocturnă* a lui și, în fine, triumfala *Bourrée* de George Enescu, acest mare compozitor însemnat cu scânteia divină și capabil de totul în muzică.

În mai 1938, la Școala Normală, Charles Münch dirijă cu dinamismul său convingător *Concertino în stil clasic* de Dinu. „Execuția lui Dinu Lipatti era de o strălucire amețitoare. Încântarea a fost cu atât mai mare, cu cât la pian era autorul, care a desfășurat o cascadă de note perlate, provocând un asemenea entuziasm, încât a trebuit să reia scherzoul“.

Sfârșitul acestui an 1938 a fost foarte tulburat din cauza neliniștilor provocate de amenințările războiului.

Trebuia să plecăm să ne odihnim în timpul vacanței, dar nu ne-am îndepărtat de Paris, așa cum o făceam de obicei. Băieții mei voiau să ne întoarcem în România. I-am făcut să înțeleagă că era cuminte să așteptăm sfârșitul evenimentelor, pentru că, după programul nostru, în 1939 trebuia să mergem să petrecem trei luni de vacanță în România. Așadar, din cauza evenimentelor, am petrecut două luni pe lângă Fontainebleau, la Samois-sur-Seine, unde aveam posibilitatea să vizităm toate împrejurimile și să ne întoarcem din când în când la Paris. Nu eram încântată de această vacanță cu întreruperi și mai cu seamă de grijile ce-și făcea Dinu în legătură cu războiul mondial.

Din fericire pentru toată lumea, veștile nu mai erau alarmante și iată-ne din nou instalați în liniște acasă, în strada Saint-Romain nr. 9.

De întâi octombrie, activitatea era în toi: Dinu, fericit că-și regăsisese pianul lui bun, reîncepu lucrul, iar Valentin - cursurile și lecțiile cu maestrul Denis d'Inès.

Ne executăm programul cu aceeași îndârjire și același entuziasm ca în prima zi a sosirii noastre la Paris. Mergeam la concert, la teatru. Lucram acasă, unde niciun minut nu se pierde. Când Dinu era la pianul lui, Valentin mergea într-o altă cameră, pentru ca să nu se stânjenească unul pe celălalt, să-și studieze dicțiunea și declamația. Eu mă ocupam de casă. Viața noastră foarte agitată necesita ajutorul unei foarte cumsecade menajere, devotată și cinstită, Elise Barbier, care acum, în aceste momente de crudă singurătate, îmi e un mare sprijin sufletesc, evocând cu mine frumoasele amintiri de odinioară.

În fiecare seară după ora zece, Dinu înceta să cânte și în timp ce compunea și-și scria notele la același birou unde acum îi povestesc viața, Valentin își pregătea temele în camera sa, iar eu, alături de el, cu punctualitatea ce mă caracterizează, făceam pentru soțul meu darea de seamă a activității noastre zilnice. În fiecare sâmbătă, seara ne chema la telefon, să se bucure auzindu-ne. Era așa de îngrijorat bietul părinte de scumpa lui familie îndepărtată!

Când sosea vacanța mare, ne ruga întotdeauna să ne întoarcem în țară și să nu-l mai părăsim. Ce și-ar fi putut dori mai mult decât să fim împreună? Dar studiile fiilor mei ne impuneau viața pe care o duceam.

La sfârșitul anului 1939, Dinu da la Paris mai multe concerte, la Societatea Concertelor Conservatorului, sub bagheta lui Charles Münch, cu care a cântat *Concertul în re minor* de Chopin. Elogiile presei erau unanime în a recunoaște virtuozitatea sa nuanțată, când vibrantă, când delicată. Apoi a cântat la Concertele Padeloup *Concertul în la* de Liszt. A urmat un recital în sala Pleyel la care, după dorința sa, avea un program supraîncărcat: Bach, Beethoven, Chopin, Scarlatti, Strawinski și Poulenc.

Bernard Schüle vorbea în critica lui muzicală de tehnica transcendentă a lui Dinu Lipatti pusă în serviciul unei naturi minunat de muzicale. La acest recital din sala Pleyel, Dinu avea douăzeci și doi de ani.

Pentru *Sonata „Aurora”* de Beethoven, criticii Parisului se exprimau în acești termeni: „Allegro con brio, prins de Lipatti într-o mișcare nervoasă, s-a distins printr-un pitoresc rând pe rând blând și violent, prin seducții născute dintr-o inteligență muzicală excepțională. Toate vibrațiile gândirii beethoveniene au fost perceptibile în adagio molto. Și allegretto moderato n-a fost mai puțin fermecător prin intensitatea ritmului, precizia notelor staccato în coborâre, a triumfătoarelor triluri și a o sută de alte efecte admirabile...”.

Și când, mai târziu, slăbit de boală, mi-a spus că nu mai are forța necesară și n-ar mai putea să cânte niciodată Beethoven, tocmai când, la vârsta la care ajunsese, îl înțelegea mai bine decât la douăzeci și doi de ani, aveam amândoi ochii în lacrimi și am schimbat vorba.

Când Alfred Cortot deschidea, în luna iunie, cursul de interpretare, Dinu își pregătise programul și s-a prezentat să cânte. Sala Școlii Normale de Muzică era plină până la refuz. Dinu a avut totdeauna o preferință pentru această sală, din cauza rezonanței sale minunate. Îmi amintesc că în anul acela 1939, după ce cântă ultima bucată, maestrul Alfred Cortot, cu vocea sa calmă și hotărâtă, se adresa publicului: „Doamnelor, domnilor, aveți ceva de spus? Eu nu am nimic de adăugat, este perfect”, și strânse mâna sânguinciosului său elev. Publicul l-a ovaționat îndelung.

Tot la sfârșitul acestui an, prințesa Edmond de Polignac, știind că Dinu se întoarce în țară pentru vacanță, a organizat o mare recepție în superbe sale saloane din bulevardul Henri-Martin și a angajat pe contul său orchestra Societății Conservatorului dirijată de mult iubitul maestru al lui Dinu, Charles Münch. Cei mai iluștri critici muzicali și muzicieni ai

Parisului și-au dat întâlnire la această primitoare și fermecătoare prințesă. Toată seara nu a fost decât „Lipatti“ - pianistul și compozitorul. S-ar spune că o presimțire îl îndemnase pe Dinu să-și ia rămas-bun de la Paris în aceste saloane. Izbucni războiul, prințesa de Polignac se refugie în Anglia, noi am plecat în țară și în vremea acestui teribil război am aflat din ziare, cu mare durere de moartea prințesei.

Cu inima tristă, apăsată de un dureros presentiment, părăseam Parisul, acest Paris pe care îl iubeam atâta din tinerețe. Nu mă puteam hotărî să ies din apartament și când Dinu urcă din nou scările, ca să-mi spună să închid și să cobor pentru că venise taxiul, mă găsi plângând, rezemată de ușă. Era foarte impresionat și el, iar pe drum îmi spuse că avea ca și mine sentimentul că întoarce o pagină fericită a vieții noastre.

Convinși, pe de altă parte, că ne vom întoarce în toamnă, nu luasem cu noi decât trei valize. Dinu își aranjase cu grijă și drag Matfordul lui iubit în garaj și iată-ne în drum spre Gare de l'Est.

Odată în tren, vârtejul călătoriei, zgomotul locomotivei ne-au făcut să ne uităm grijile. Nu te mai gândești la lucruri triste, nu mai poți face nimic, ideile se opresc brusc când vagonul te duce. Trăiești laolaltă cu viteza, cu peisajele ce fug înaintea ta ca niște umbre. Am instalat pe scumpii mei copii în compartimentul lor și m-am retras în al meu. Plecam spre nouă seara, când noaptea de-abia se lăsase.

Am sosit la București după o călătorie de două zile și două nopți. Soțul meu și câțiva prieteni erau la gară să mă primească cu dragii mei băieți mari. Fiii mei străluceau de sănătate. La ce bun, totuși, dacă Dinu, slăbit mai târziu de neiertătoarea leucemie, a trebuit să ne părăsească atât de devreme?!

Soțul meu, în absența noastră, luase măsuri pentru plecarea la Fundățeanca, pentru că vara căldura este copleșitoare la București.

Îi cumpărase lui Dinu un pian de concert Bechstein și-l și transportase la țară. Între timp, Dinu își manifestă dorința de a se căsători și a se întoarce la Paris cu soția, pentru a cutreiera lumea, dând concerte. Tatăl se bucura de acest proiect, gândindu-se că, datorită lui, familia sa nu-l va mai părăsi cu anii. Totuși, eu nu eram deloc de părerea lui Dinu și mă temeam să-l văd căsătorit și cu grijile unui menaj, la douăzeci și doi de ani.

Impresarul din București primise din Cehoslovacia, Austria, Germania și Italia, propuneri de angajamente pentru concerte în principalele orașe ale acestor țări. Dinu, entuziasmat, primi; eu mă opuneam ca totdeauna, să nu se obosească.

Am fost asigurați că aceste concerte nu vor dura mult timp și că după ele vom fi acasă să ne odihnim destul. Ne-am făcut atunci repede valizele și iată-ne la drum. Mai întâi a fost un recital la Viena, unde a avut un mare succes de public - în această Viena unde totul este muzică și toți sunt muzicieni. Și-au amintit de micul pianist român de șaisprezece ani și de marele său succes de la concursul internațional. Sala era arhiplină și presa a fost foarte favorabilă. Apoi am trecut în Cehoslovacia, la Bratislava. Îmi amintesc de frumoasa primire și de sărbătorile organizate în cinstea lui Dinu. Am urcat apoi spre Germania, direct la Berlin. Un prim concert, la Singakademie. Sală de trei mii de persoane, plină, și o tăcere impresionantă. Inima mea își oprise bătăile. Îmi spuneam: „Dacă în acest moment Dinu are aceleași emoții ca mine, îmi voi reproșa toată viața că am acceptat”. A cântat admirabil Bach, Brahms, Beethoven și Chopin. Și din nou acea Sonată „Aurora” de Beethoven, pe care se temea s-o cânte în această țară unde interpretarea marilor ei compozitori este perfectă.

Dinu dădu apoi același recital, adăugându-i câteva piese mici, în sala Beethoven. Aici, de asemenea, a avut un succes răsunător. Când se întoarse în cabină, unde îl așteptam ca

totdeauna, magnificul pianist Wilhelm Kempff veni vesel și ne luă în brațe și pe Dinu, și pe mine; îmbrățișându-l, se scuză că nu a sosit la timp, neprimind invitația decât foarte târziu, la Potsdam unde locuia. Și astăzi sunt mândră de succesul său de atunci, cu atât mai mult cu cât Wilhelm Kempff este un admirabil interpret al muzicii beethoveniene.

Am plecat apoi la Dresda și Leipzig. Inutil să mă opresc asupra elogiilor presei acestor orașe impregnate de muzică. Am dus cu mine o frumoasă amintire din Leipzig - aceea de a fi vizitat biserica „Sf. Toma”, unde divinul cantor din Eisenach, Johann Sebastian Bach, cântase ca organist. Am rugat pe bătrânul care era însărcinat cu închiderea bisericii să ne deschidă pentru ca fiul meu, care tocmai dase un recital la Leipzig, să poată atinge și vedea de mai aproape orga. A fost suficient să-i spun numele fiului meu, căci omul era la curent cu succesul lui Dinu și sui cu noi scările până la locul unde marele Bach se așeza și lăsa să-i zboare mâinile, ca niște nimfe, pe claviatura acestei orgi. Aș fi vrut să-l sărut pe omul acesta cumsecade, să-i mulțumesc că mi-a procurat o asemenea bucurie. Părăsind biserica, aveam lacrimi în ochi.

Apoi am luat drumul Italiei: ce contrast cu Germania în ceea ce privește muzica instrumentală! Poporul italian, de la cel mai umil muzician până la cel mai perfect, este pătruns de muzica vocală.

Primul recital în sala Santa Cecilia a trecut cu bine. Dinu, în acest timp, făcuse o rinită și voiam să las totul, ca să ne întoarcem. Trebuia să cânte la Augusteum Salle cu orchestra; plecarăm însă mai departe pe Adriatica... Mai întâi la Pesaro, patria minunatului compozitor care a fost Rossini. Dinu dădu un recital la sala Conservatorului Rossini. Entuziasmul și fervoarea acestor oameni ne mergeau drept la inimă; s-ar fi spus că suntem într-o biserică unde lumea se reculege și se roagă. A doua zi, când mergeam să ne odihnim pe țărmul Adriaticii, o doamnă în vârstă se apropie de noi și-mi ceru

permisiunea de a-mi săruta fiul:

– Și anume, zise ea, pentru că de mult timp n-am mai avut fericirea să ascultăm un pianist atât de minunat ca fiul dumneavoastră - a fost o adevărată desfătare pentru toată lumea. Eu sunt mătușa lui Tito Schipa.

Profund mișcați de cuvintele acestei simpatice doamne, ne-am continuat plimbarea. Ne-am oprit după aceea la Triest, unde recitalul a fost tot atât de reușit ca și cel precedent. Dinu se însănătoșise de guturaiul lui și voia să continue să dea concerte, dar m-am opus și am luat drumul direct spre București. Am revenit pentru două zile la București și apoi iată-ne pe toți îmbarcați pentru vacanța la frumoasa noastră Fundățeanca.

Îndată ce ajunse la țară, Dinu se instalează la pianul Bechstein pe care i-l cumpărase tatăl său și fu încântat de rezonanța instrumentului. Era în fine fericit, la țară, scăpat de protocolul orașului, în pădurile ce miroseau atât de frumos. Parcul, ciripitul păsărilor, animalele, totul îl fermeca; acolo, la Fundățeanca, ar fi vrut să-și petreacă toată viața.

Soțul meu cumpărase doi cai tineri pentru docar, într-o zi, când era cu noi la țară, hotărî să facă o plimbare cu băieții, ca să încerce caii. Dinu își manifestă dorința să-i mâne el, cu tatăl său alături. Soțul meu mâna foarte bine. Se urcă și el cedă dorinței lui Dinu. Eu însă m-am opus. Dinu era foarte curajos, și nu voia să renunțe. M-am așezat atunci în fața cailor și i-am spus:

– Dragă Dinule, dacă iei hățurile, eu nu mă mișc de aici și ai să treci peste mine!

Soțul meu, care nu voia să mă supere niciodată, îi promise că îl va lua altădată și-și reluă locul. Și pleacă cu toții veseli și mulțumiți.

De-abia ieșiră din parc pe poarta cea mare, că auzii strigăte și mai ales vocea lui Valentin care cerea ajutor. Am alergat cu toții în calea lor. Unul din cai se cabrase și-i zdrobise

soțului meu două degete de la mâna stângă. El, brav și curajos ca de obicei, nu se plângea și mă îmbrățișă spunându-mi:

– Măicuță scumpă, cum ai prevăzut tu nenorocirea ce i s-ar fi putut întâmpla lui Dinu al nostru! Eu sunt spre sfârșitul vieții, dar el, cariera lui de pianist... într-adevăr, dacă i s-ar fi întâmplat una ca asta, m-aș fi omorât pe loc.

Soțul meu nu și-a mai recăpătat niciodată, la cele două degete, elasticitatea necesară pentru a cânta la vioară, fapt care l-a mâhnit până la sfârșitul zilelor sale.

Acest accident nenorocit ne-a tulburat ca o prevestire rea pentru vacanța noastră. Tristețea pusese stăpânire pe noi. Ziarele și radioul ne aduceau vești rele despre Franța. Zvonurile de război se reînnoiau ca în 1938, dar nu ne mai îndoiam că războiul era iminent. Eram îngrijorați. Eu, personal, sufeream enorm gândindu-mă la prietenii mei dragi din Paris și la viitorul scumpilor mei copii.

În fine, la întâi septembrie, lumea năvăli din toate satele să ne spună că a început războiul. Plecarăm de la țară pentru a veni la București. Stam toată ziua și chiar seara, foarte târziu, să ascult la radio pentru a urmări evenimentele acestui nemilos război. Copiii mă vedeau adesea cu ochii în lacrimi. Într-o dimineață, m-am dus la legația franceză din București și m-am oferit să lucrez în mod gratuit cu colonia franceză la confecționarea puloverelor și la o mulțime de alte lucruri pentru soldați. Am rugat, de asemenea, să fiu primită ca membră a Crucii Roșii franceze și, în fiecare lună, îmi plăteam cu regularitate cotizația. M-au solicitat să mă ocup de o fermecătoare doamnă în vârstă, care fusese timp de treizeci de ani profesoară de limba franceză în țară. Era o persoană de șaptezeci și cinci de ani, domnișoara Berthe Chavance, care mă răsfața numindu-mă în toate scrisorile sale: „Scumpă măicuță!”. Cred că s-a întors de atunci în Franța; i-am pierdut urma.

Valentin se înscriesese la Facultatea de Litere din București și după trei ani obținuse licența cu „magna cum laude“.

Avea de-abia douăzeci și patru de ani când a fost numit lector la facultate.

Dinu meu drag avea angajamente pentru concerte în țară și a dat un recital, mai multe concerte ca solist cu orchestra și seri de sonate cu maestrul George Enescu.

Între timp, pentru Dinu începea o viață nouă și tulburătoare. Era adesea invitat în familii, la București, și așa o cunoscuse pe Madeleine Cantacuzino. Bună muziciană și în același timp eleva aceleiași profesoare ca și Dinu, Florica Musicescu, Madeleine era entuziasmată de tehnica pianistică a lui Dinu. Deși de origine elvețiană, ea se născuse la București și, pentru că urmărea cursurile Conservatorului din România, putea aprecia posibilitățile acestui tânăr muzician. Toți prietenii familiei Cantacuzino se extaziau ascultându-l pe minunatul și modestul pianist care era scumpul meu Dinu. La început eram foarte contrariată văzându-l pe copilul acesta delicat obosindu-se, nemirespectându-și orele de masă și mai ales somnul.

Trebuia totuși să i se lase libertatea și toate aceste discuții muzicale, plimbările cu Madeleine îl mișcă suflă pe Dinu. Simțea născându-se în el o profundă afecțiune pentru viitoarea sa soție. Dinu iubea, și iubea pentru prima și ultima oară în scurtă sa viață. Lucra mult la pian și compunea în același timp. Era fericit să o vadă în fiecare zi pe Madeleine și să poată vorbi despre muzică. Avea o mașină Fiat și se așeza vesel la volan să iasă la plimbare. Nu ne mai gândeam pe atunci să plecăm în Franța unde războiul bântuia, unde exodul și bombardamentele nimiceau toată bunăstarea pe care o cunoscusem. Aveam vești de la cei mai intimi dintre prietenii noștri din Franța și nutream speranța să-i revedem. La 22 iunie 1941, țara noastră intră și ea în război. Valentin își făcea serviciul militar.

Dinu se logodi cu Madeleine și plecă în străinătate să dea concerte. Prima etapă a fost Ungaria, apoi Suedia, de unde trimise dărilor de seamă ale presei entuziasmate după fiecare

apariție în public.

Apoi Madeleine și Dinu se îndreptară spre Elveția, pentru concerte, dar la Geneva Dinu avu o criză pe care la început medicii nu au putut-o diagnostica și cei doi plecară la Montana, pentru că se bănuia că îi erau atinși plămânii. Acum, când știu care a fost boala nemiloasă care mi l-a luat pe scumpul meu Dinu, aș fi preferat de o mie de ori să fi fost tuberculoză.

Bombardamentele se intensificau la frontiera Elveției cu Germania, astfel încât tinerii soți au fost obligați să se stabilească în Elveția până la sfârșitul războiului. Noi, părinții, cu toate că războiul ne provoca mult rău, cu bombardamentele de zi și noapte, am fi vrut să se întoarcă în țară.

În timpul perioadei de despărțire, Dinu se întremase și dădea concerte, mai ales în Elveția, dar și în alte țări. Având-o mereu pe Madeleine lângă el, atât de curajoasă, se simțea fericit când boala îi lăsa puțin răgaz. Ne informa întotdeauna de programele concertelor sale și corespondența dintre noi era regulată. De câte ori nu l-am ascultat la radio din Elveția, din Olanda sau din Anglia! Anunțam la telefon pe toți prietenii și admiratorii săi care erau încântați să-l asculte când avea emisiuni. Îmi amintesc câteva fraze ale crainicului de la Londra anunțând că Dinu urma să cânte la radio, după ce dăduse un răsunător recital la Albert-Hall, unde șase mii de persoane aplaudaseră pe pianistul român ale cărui degete sunt de oțel și tușeul de catifea. Să nu mai vorbim de Elveția, unde cel mai calificat și mai sever critic muzical, Aloys Mooser, se legase de Dinu cu o profundă simpatie bazată pe entuziasmul său pentru pianist.

Când, în 1947, Madeleine și Dinu veneau la Paris, descinzând în strada Saint-Romain nr. 9, el se regăsi printre toate amintirile unui trecut îndepărtat și, cu firea lui sensibilă, fu cuprins de o febră care l-a obligat să-și amâne recitalul.

După ce s-a însănătoșit, a dat două recitaluri în sala

Pleyel, unul la Théâtre des Champs-Élysées, unde publicul francez, același public care îl aplaudase sincer înainte de război, i-a făcut de această dată o primire triumfală.

La noi în țară, din cauza războiului, era dezastru: ruină, mizerie. Dinu trebui să lucreze din greu pentru a-și câștiga existența. Noi, din România, nu puteam să-l ajutăm.

Din fericire avu norocul să fie iubit și admirat în Elveția, unde și-a făcut prieteni, iar medicii îl îngrijeau în mod gratuit. I se încredințase clasa de virtuozitate la Conservatorul din Geneva, dar, pentru a face față greutăților, trebuia să dea numeroase concerte. Madeleine se ocupa de tot ce era necesar căminului lor și sollicitudinea ei față de Dinu era ca pentru un copil.

În toate scrisorile lui îmi vorbea de cursul bolii, de pasiunea sa pentru pian și de dragostea pentru soția lui. Când îl sfătuiam să se odihnească, îmi spunea că ar muri dacă nu ar lucra și că dacă lucrează tot va muri, dar că preferă să muncească și să moară. Toate acestea îmi sfâșiau inima, pentru că era departe timpul în care îi putusem oferi odihnă și îngrijiri! Dinu, cu sensibilitatea sa excesivă, suferea încă mai mult, gândindu-se la noi.

În 1947 soțul meu muri, răpus de o congestie cerebrală, Valentin fusese numit profesor la Facultatea de Litere. Eu, după atâtea încercări grele, m-am îmbolnăvit, copleșită de o melancolie profundă; voiam să mor, dar vai! cum spune Verlaine: „moartea nu pe mine m-a vrut”.

Locuiam tot la București, în casa din bulevardul Lascăr Catargiu nr. 12, actualmente bulevardul Ana Ipătescu, unde se născuseră băieții mei. Nu mai eram decât eu, Valentin și devotata Mariana. Eram torturată de ideea că Dinu este atât de bolnav, dar doctorii mă asigurau că urma un tratament serios, că la Geneva era îngrijit de medici buni și că se va vindeca. Mult aș fi dorit să-l revăd, să-l ating, să-l sărut, dar eram atât de slăbită și bolnavă, încât nu puteam să suport călătoria.

Correspondența între Dinu și noi era intensă; era foarte îndurerat de pierderea tatălui său și mă mângâia în toate scrisorile, invitându-mă lângă ei la Geneva, fiindcă simțea cât sufeream.

„Vino aici, mamă scumpă, Madeleine este atât de bună și va avea grijă de tine ca și de mâinile acestea pe care tu le-ai îngrijit toată viața ta ca să pot cânta la pian, de mâinile acestea pe care tu le iubeai atât! Te voi îngriji la rându-mi și îți voi cânta din Bach pe care tu îl adori!“.

Citind scrisorile lui tandre, plângeam zi și noapte și ajunseseam într-o asemenea stare de slăbiciune și tristețe, încât nu mai puteam nici să-i scriu. Familia mă vedea stingându-mă cu fiecare zi mai mult și venea să mă vadă cu certitudinea că într-o zi li se va spune că nu mai eram.

Sărmani muritori! Nu știm nimic din ceea ce trebuie să se întâmple, ignorăm cu totul fericirea sau nenorocirea ce ne așteaptă! Într-o dimineață, veni la noi acea cumsecade și amuzantă Surcea care înveselise întreaga copilărie a lui Dinu. Când mă văzu, nu vru să-și creadă ochilor. Cum, eu eram mama acelor doi băieți minunați? Și în ce stare de deprimare! De îndată mă rugă s-o primesc să locuiască la noi. Am consimțit din toată inima. Venea în fiecare dimineață să mă vadă înainte de a pleca la lucru și-mi vorbea de copilăria lui Dinu, de amintirile ei; plecând, îmi spunea totdeauna:

– O să vă vindecați și o să vă vedeți pianistul dumneavoastră la Geneva, iar eu cu Mariana am să vă duc la gară.

O lumină se aprinsese în sufletul meu îndurerat și sugestia acestei admirabile femei că aș mai putea să călătoresc și să-l revăd pe Dinu, avu o asemenea influență asupra mea, încât, puțin timp după sosirea ei, începeam să mănânc și să fac în fiecare zi câte o mică plimbare în grădină, timp de o oră. Familia mea, prietenii nu puteau crede că aș mai renaște și trăi după ce pierdusem orice speranță.

Am reluat corespondența regulată cu copiii mei de la

Geneva și le-am scris că speram să vin să-i văd. Între timp, Dinu, după un tratament cu cortizon, se simțea bine, pe cât era posibil. Mi-am pregătit deci valizele să plec spre scumpul meu Dinu, pe care nu-l mai văzusem de șapte ani. Trenul era la miezul nopții și la gară m-au condus cele două femei devotate, Mariana și Surcea. Fericirea de a-l revedea pe Dinu era tot așa de mare ca și teama de a-l părăsi pe Valentin, pe care poate că nu aveam să-l mai revăd niciodată; niciodată, de asemenea, țara mea natală, România.

Întregul drum prin țările pe unde călătoream altădată cu soțul și fii mei, nu mă mai interesa. Am rămas ghemuită într-un colț al compartimentului, năpădită de tristețe și cu o mare strângere de inimă.

La 24 septembrie 1950 soseam la Geneva, unde Madeleine mă primi cu dragoste în gară. Coborâram la Chêne-Bourg, în vila din bulevardul Bel-Air nr. 5, pe care o locuiau de un an.

Nu puteam crede în fericirea de a fi lângă Dinu, de a-l strânge în brațe, de a-mi săruta copilul adorat. Luarăm dejunul împreună, vorbind de țară, de Valentin, de moartea tatălui lor, de totul deodată. Nici Madeleine și nici Dinu nu puteau crede că mai am încă un moral bun, după ce suferisem atât!

Îmi cântă Bach, pe care îl adoram și mă ului cu finețea, cu ritmul său de execuție, ca și el de curată, ce mă subjugase întotdeauna; aveam lacrimi în ochi și totuși surâdeam tot timpul.

Dinu se urcă apoi la el în cameră - era palid, nu mă puteam despărți de el. Aș fi vrut să mă pot culca pe jos, lângă patul lui, cu toată camera frumoasă pe care mi-o pregătise Madeleine. Doctorul Dubois-Ferrière venea zilnic să-l vadă și să-i facă transfuzii. Nu-mi dam seama cât era de bolnav, pentru că avea o asemenea voință să trăiască, încât, îndată ce-și revenea, cobora în salon să cânte la admirabilul lui Steinway.

Iată-mă instalată sub același acoperiș, în minunatul lor

cămin din Chêne-Bourg, în care domnea cea mai armonioasă înțelegere între scumpul meu Madeleine și Dinu. Urcam și coboram etajele, veselă ca în tinerețe; eram și fericită, și nenorocită. Aveam fericirea să-mi văd mereu copilul meu scump și să nu mai trebuie să-l părăsesc niciodată, niciodată.

Dăduse, înainte de sosirea mea, la 16 septembrie, ultimul său recital la Besançon, în Franța, și de atunci nu se mai putea restabili complet. Regreta mult că nu venisem mai devreme pentru a-l găsi într-o dispoziție mai bună.

Seara ne strângeam cu toții în camera lui și, când conversația îl obosea, coboram la mine în cameră. Noaptea nu mai dormeam aproape de loc, atât eram de îngrijorată și, când auzeam pași în camera lui, urcam încetșor să ascult la ușă, ca să nu deranjez toată casa. Madeleine mă asigura că medicii, ținând seama de puterea lui de rezistență, sperau să-i amelioreze starea. Înainte de a pleca eu din țară, îmi spunea în toate scrisorile că grație tratamentului cu cortizon se simțea mai bine. Dar vai! aceasta n-a durat.

Vremea era ploioasă, frigul pătrunzător și teama începuseră să mă stăpânească. Ieșeam uneori să vizitez Geneva, dar mă întorceam repede, pentru că nimic nu mă interesa, nimic nu mă putea încânta - aveam moartea în suflet! Când se lăsa noaptea pe aceste minunate meleaguri ale Genevei, eram mulțumită să stau lângă Dinu al meu; îl răsfațam ca pe timpul copilăriei, îi spuneam din nou povești din țară; acestea îl distrau și se mira de moralul bun ce-l păstrasem după atâta suferință.

Madeleine sta pe patul lui, rezemată de zid și tricota; Dinu era lungit pe același pat; eu trăgeam lângă pat fotoliul lui mare, ca să fiu lângă el, și îi masam ușor mâinile pe care le iubisem și atât le îngrijisem de când venise pe lume. Când îl găseam dimineața așezat la biroul lui, răspunzând bogatei corespondențe pe care o primea în fiecare zi, mi-l închipuiam în țară, sau chiar în strada Saint-Romain, la același birou unde își scria compozițiile. Uneori era foarte posomorât, temându-se de

un sfârșit pe care îl simțea aproape, gândindu-se la soarta Madeleinei și a mea! Totuși, eu îi ridicasem puțin moralul, promițându-i că voi face imposibilul ca să-i cumpăr o mașină pe care să o conducă singur.

Vila din Chêne-Bourg avea o grădină imensă și pomi fructiferi; totul ne amintea de Fundățeanca. Dinu asculta uneori radio, dar amărăciunea sa depășea orice expresie, pentru că nu mai avea puterea să coboare în fiecare zi să cânte la pian... Florile, scrisorile, alintările veneau în număr mare din toată Elveția; Madeleine îl anunța de tot ce sosea și el, cu conștiinciozitatea și bunul său simț înăscut, răspundea cu promptitudine la toată lumea. Până în ultima zi a scris și a răspuns tuturor prietenilor săi. Mă sfătuia să mă reîntorc pentru o săptămână la Paris și să mă ocup puțin de tot ce lăsasem în 1939 la locuința noastră din strada Saint-Romain și, cum voiam cu orice preț să fac plăcere copilului meu adorat, am plecat la 20 noiembrie liniștită și de copiii mei, și de medicul curant.

Am descins la hotelul Sèvres-Vaneau, din strada Vaneau nr. 86. În fiecare zi scriam la Geneva și Madeleine îmi răspundea zilnic. Totuși mă grăbeam să mă întorc la Chêne-Bourg, pentru că o presimțire în legătură cu sănătatea lui Dinu îmi paraliza orice activitate.

Cum hotelul Sèvres-Vaneau era peste drum de strada Saint-Romain, mergeam adesea să vizitez câțiva prieteni și ne aduceam aminte împreună de frumoasele timpuri de altădată, când pianul lui Dinu răsuna în scuar. Toți prietenii cunoșteau boala gravă de care era atins și mă consolau vorbindu-mi de succesele sale de la concertele la care asistaseră, în sala Pleyel și la Champs-Élysées.

O adevărată și sinceră prietenă, Juliette André-Lorfève, îmi povestea că atunci când Dinu venise cu Madeleine în 1947, ca să dea aceste concerte, și descinseseră în apartament, ea urca încetișor scările primului etaj să-l asculte cântând. Era foarte

iubit în scuarul nostru și toată lumea își amintea de minunatul său talent.

La drept vorbind, în acele momente, nu mă puteam plânge prea mult; aveam pe Dinu și Madeleine la Geneva și speram că se va produce un miracol pentru ameliorarea sănătății scumpului meu copil. În țară lăsasem pe Valentin și pe soția sa Catinca, fericiți în căminul lor. Pierdusem pe soțul meu, dar mă obișnuisem cu această încercare. Acum eram hotărâtă să mai fac unele plăceri adoratului meu Dinu și soției sale.

La întâi decembrie 1950, primesc, printre scrisorile de la Madeleine, una scrisă de mâna lui Dinu în care mă asigură că nu-i este mai rău și-mi spunea să fiu liniștită. Toată noaptea de întâi spre două decembrie n-am putut dormi și, dimineața, o voce îmi răsună în urechi, repetând: „Dinu a murit, Dinu a murit“. Mă îmbrac, ies, alerg la biserica Saint-Vincent-de-Paul din apropiere, să mă rog: „Dumnezeule, fă să înceteze cuvintele acestea sinistre pe care le aud fără încetare“.

Ne înțelesesem că voi telefona la fiecare trei zile pentru a avea vești. Dacă mi-aș chema copiii dimineața în loc să o fac la ora două? Nu, i-aș deranja; desigur că doctorul este la ei pentru transfuzie și apoi am înainte scrisoarea lui, scrisoarea copilului meu adorat; pentru ce presimțirea aceasta rea?

M-am întors la hotel, n-am mai ieșit din cameră, eram obosită și nu mai puteam să fac absolut nimic. Vorbisem cu Madeleine la telefon ieri și consideram că s-ar supăra dacă aș telefona astăzi din nou. În fine, mă resemnez și încep să le scriu. Către ora patru sună telefonul - alerg spre aparat.

– Alo, alo, aici Geneva, doctorul Dubois-Ferrière.
Doamnă Lipatti, întoarceți-vă imediat, Dinu nu se simte bine.

– Spune, doctore, adevărul; Dinu a murit!

– Da doamnă.

Am căzut zdrobită pe pat repetând:

– Dinu a murit, Dinu a murit!

Mașinal mă îmbrac și ies. Pe stradă izbucnesc în hohote, lacrimile îmi inundă fața și îmi continui drumul plângând și repetând numele lui Dinu, comoara mea. Merg la un magazin, îmi cumpăr voalul de doliu, mănuși și un șal. Mă întorc la hotel. Trenul pentru Geneva pleca seara la ora unsprezece.

Dimineața, spre ora opt, Madeleine mă primi în pragul ușii; nu mai aveam cuvinte și căzurăm plângând una în brațele celeilalte. Urc scările care îmi par grele în aceste momente, intru în camera lui Dinu unde petrecusem zile atât de fericite cu el; era pe catafalc, în frac, cu figura frumoasă și senină, înconjurat de flori.

A fost cea mai crudă zi din viața mea!

Dinu, mort, marele meu Dinu, micul meu Dinu; nu-l voi mai vedea niciodată, nu-l voi mai auzi niciodată cântând la pian. Îl regăsisem după șapte ani de despărțire tristă ca să-l pierd pentru totdeauna. Durerea mea era și mai mare pentru că nu fusesem lângă el în ultimele sale clipe - poate că aș fi putut să-l fac să mai revină la viață pentru câțva timp. L-aș fi rugat pe Dumnezeu atunci să-mi lase mie acest înger - doar are atâția îngeri în cer!

Am rămas îndelung singură cu el, îl mângâiam fără încetare, îi puneam mâna pe fruntea lui largă, pe părul său negru de abanos. Uneori aveam impresia că urma să se scoale, să intre în scenă. De câte ori, în călătoriile noastre prin lume, în pauze, nu se odihnise el pe o canapea, la fel ca aici, în fracul de concert...

Aș fi vrut să strig, să urlu, să mă arunc de la balcon, să-l iau în brațe, să alerg printre pomii din grădină, să-l duc departe, departe... să-l ascund în vreun loc și să mă așez lângă el, să mor cu el.

Era al meu, era mortul meu, nimeni nu avea acest drept sacrosanct, pentru că îl purtasem în pânțelele meu și, așa cum mă făcuse să sufăr venind pe lume, mă făcea să sufăr încă și mai greu când o părăsea. Numai o mamă care, adorându-și

copilul cum l-am adorat eu pe Dinu, și-l pierde, numai această mamă poate să-mi înțeleagă disperarea și să plângă cu mine.

A doua zi l-au dus în marea sală de concert a Conservatorului din Geneva, unde așa de des cântase pentru locuitorii acestui oraș pe care îi îndrăgea atât! Sute de persoane au venit să se reculeagă înaintea catafalcului său, aproape toți aveau lacrimi în ochi. Sunt foarte recunoscătoare Nadiei Boulanger care nu m-a părăsit niciun minut în toată această tristă și ultimă călătorie a fiului meu.

În cimitir, rezemată continuu de brațul ei, am fost prinsă de o revoltă ce-mi întrecuse pentru moment durerea. Într-o vale, în fundul cimitirului, micul și marele meu Dinu așezat direct în pământ la șapte metri adâncime, printre alții; toți suntem egali în fața morții, dar Dinu meu este cel care va trăi mult timp în sufletul publicului, Dinu meu este cel care a cântat, a încântat, până în ultimele clipe, întreaga Elveție și admiratorii lui nu-l vor găsi în valea asta să vină să se reculegă la mormântul lui.

A doua zi m-am dus în zori la cimitirul din Chêne-Bourg, să-mi plâng toate lacrimile deasupra celui ce a fost toată fericirea mea, toată bucuria și speranța mea. Nu mai puteam trăi în acest oraș în care avusesem atâtea momente fericite lângă Dinu. Madeleine era, de asemenea, în culmea durerii, dar ea avea alături pe mama și prietenele sale devotate, pe când eu eram singură cu amintirile mele și cu gândurile triste care mă copleșeau.

Am plecat deci a doua zi la prânz, însoțită de buna și devotata Marcelle, care îi servise pe copiii mei doi ani, și în tot timpul drumului până la gară nu-mi vorbi decât de blândețea și amabilitatea cu care Dinu al meu i se adresa întotdeauna.

Sosesc la Paris seara și descind tot la hotelul Sèvres-Vaneau. În camera mea sunt în prada celei mai mari disperări. Pe masă, scrisori și telegrame de condoleanțe; aceea a lui Valentin m-a răvășit: „Scumpă mamă, ai pierdut brațul drept,

dar îl ai pe cel stâng - acela sunt eu; sprijină-te de mine și continuă-ți viața!”.

Eram zi și noapte sub povara acestei imense nenorociri. Vedeam neîncetat acea ultimă plecare de la Chêne-Bourg, în dimineața de 3 decembrie: coroane, jerbe, flori sosiseră din toată Elveția, de la Londra, Paris, Bruxelles. Pe sicriu, o superbă orhidee învelită cu un voal și legată cu o mare panglică neagră. N-am știut niciodată cine era persoana care trimisese această floare. Luasem cu mine primele ziare și reviste care apăruseră la Geneva și acum le parcurgeam plângând.

Aloys Mooser era cu adevărat îndurerat de pierderea minunatului pianist și bunului prieten. Locuiseră amândoi în aceeași casă la Geneva, în strada Chaudron-niers nr. 7, timp de cinci ani, și se vizitau aproape zilnic. Toate prietenele mele, crezând că îmi pot ușura puțin durerea, îmi aduceau ziarele în care se deplângea moartea fiului meu. Nu insist asupra elogiilor pe care i le-au adus marii muzicieni în această tristă împrejurare; soția sa Madeleine Lipatti le-a reprodus fidel conținutul, într-o carte apărută la Geneva: Omagiu lui Dinu Lipatti.

Acum nu mai aveam altă grijă decât aceea de a așeza corpul băiatului meu adorat într-un cavou, pentru că mă obseda gândul că „viermii, negrii tovarăși fără ochi și urechi”, cum îi numea Baudelaire, s-ar atinge de acest corp delicat. În România noi ne îngrijim de morții noștri ca și cum ei ar continua să trăiască cu adevărat. Dau acest amănunt pentru că s-a găsit exagerată suferința mea de a-l ști pe Dinu al meu așezat ca un sărman printre sărmăni.

După două luni am plecat din nou la Geneva; am făcut chiar eu demersurile necesare și primarul din Chêne-Bourg, foarte binevoitor, a admis să se schimbe locul unde odihnea Dinu.

Am comandat, marelui antreprenor Louis Bianchi, construcția cavoului. Odată cavoul terminat, într-o zi de

toamnă, la sfârșitul lui octombrie 1951, l-am reînhumat pe adoratul meu Dinu. Eram singură la cimitir, la opt dimineața, numai în tovărășia dragului său doctor Dubois-Ferrière. Siciul fusese pus în altul de plumb și când totul a fost gata pentru a fi coborât în ultimul locaș, am pus mâna pe sicriu și mi-am rezemat capul pe partea unde era al lui, murmurând: „Adio, Dinu scump - ai așteptat șapte ani să vin să-ți pregătesc ultimul tău pat, cum îți plăcea să o fac când erai mic!”.

Mă gândesc cu recunoștință la gestul atât de delicat al lui Alfred Cortot, care, în amintirea fiului meu iubit, a dat uneia din sălile de studii ale Școlii Normale de Muzică numele de Dinu Lipatti.

În 1954, Madeleine Lipatti, soția sa, a pus pe mormântul lui Dinu o cruce de piatră albă, simplă și modestă ca el și ca viața lui. Admirația locuitorilor Genevei se manifestă constant, așa cum o mărturisesc florile ce se găsesc întotdeauna pe mormântul său. Este foarte adevărat că Dinu, fără să-și uite patria lui, a iubit Elveția și Elveția l-a iubit.

Epoca fericirii mele s-a terminat. De trei sau patru ori pe an fac drumul la Geneva să plâng pe mormântul lui. Trăiesc înconjurată de portretele sale și de flori. O candelă mică arde zi și noapte de la moartea sa, alături de cea mai scumpă mie dintre fotografii, aceea ce-l arată „pe patul său de moarte”.

Dragi prieteni și admiratori ai celui ce a fost Dinu Lipatti, pianistul prin excelență al generației sale, așa cum spunea maestrul său Alfred Cortot, citiți și dați să i se citească povestea existenței sale, iar eu termin spunând ca directorul Conservatorului din Geneva, M. Gagnebin: „Scumpe Dinu, câtă frumusețe ne-ai fi putut da încă, dacă viața ți-ar fi fost lăsată”!

MĂRTURII ALE CELOR CARE L-AU CUNOSCUȚ

Artistul mare este acela ce se uită pe sine, într-atât îi dă el muzicii adevărata sa valoare.

Spunând că îl situez pe Dinu Lipatti printre rarii artiști care pot și vor să o facă, arăt ce încredere am în el ca pianist și compozitor.

Nadia BOULANGER

Înzestrat în mod strălucit. Nu are nevoie decât de a produce pentru a dobândi, prin experiențe personale, deplina posesiune a unui talent deja format.

Paul DUKAS

Îngăduiți-mi să vă recomand un tânăr pianist de o valoare excepțională, un al doilea Horowitz, al cărui talent remarcabil am avut ocazia să-l constat la Concursul Internațional al pianiștilor de la Viena (în 1933), unde a obținut premiul doi meritând - și de departe - premiul întâi. Este de datoria mea să vă semnalez un mare «as» al zilei de mâine, pentru că este o adevărată revelație la orizontul pianiștilor.

Numele său este Dinu Lipatti - are douăzeci și unu de ani - este, de asemenea, un compozitor extrem de dotat și nu vă pot arăta mai bine cât apreciez talentul său, decât spunându-vă că îl rețin chiar de pe acum pentru a cânta sub bagheta mea la Paris.

Alfred CORTOT

PRESA

BUCUREȘTI

„Le Moment”, noiembrie 1936, semnat: Cella Delavrancea.

Sâmbătă-seara, 9 noiembrie, maestrul Enescu a dat o seară de sonate cu tânărul pianist Dinu Lipatti. Lipatti este un mare talent. Pianist, el posedă tot ce-i trebuie pentru a deveni un virtuoz celebru: o frumoasă tehnică, dicțiune, stil.

... Lipatti are un temperament năvalnic. Este bine că intuiția sa îl disciplinează. Cei doi artiști au fost aplauzați îndelung la sfârșitul concertului în care Enescu a cântat cu un partener de calitate.

„Le Moment”, noiembrie 1936, semnat: Cella Delavrancea.

În Mozart, prima frază a pianului ne asigură de delicatețea tânărului pianist față de această capodoperă. Modul său de execuție este lipsit de asprime, sunetul strălucitor și dulce, stilul său cu sobrietate clasic. Frumoase succesiuni de note grave legate de partea pianistică cu orchestra.

„Universul”, octombrie 1937, semnat: R. Al.

... Cu un temperament și o amplitudine ritmică impresionantă, cu succesiuni de note rapide sigure și limpezi, cu ajutorul unui splendid instrument de concert, tânărul artist a reușit, cu sobrietate și modestie, o execuție demnă de mâinile unui mare virtuoz ce confirmă în mod energic cele mai mari speranțe.

Paris - „Le Monde Musical”, martie 1935, semnat: Mangeot.

Concert Enescu-Lipatti

... Și totuși, tânărul Dinu Lipatti, care era cu totul necunoscut publicului parizian, a întrunit aici șase rechemări entuziaste ce se adresau atât lui, cât și autorului. Timpul și spațiul ne lipsesc astăzi pentru a vorbi de *Sonata în fa diez minor* așa cum se cuvine. O vom face foarte curând. Este de ajuns să spunem că ea ar trebui să ocupe un loc mare printre cele mai frumoase opere contemporane pentru pian. Fără îndoială că trebuie un Lipatti ca să o cânte. Acest băiat tânăr de optsprezece ani nu este oare, atât ca interpret cât și compozitor, fiul spiritual al lui Enescu? Data de 25 februarie va conta printre cele ce permit să-i asociem într-un același succes.

„Le Courier”, aprilie 1935.

... Dinu Lipatti, un băiat tânăr de tot, s-a dovedit pianist de mare clasă. Dezinvoltura, stăpânirea perfectă a execuției, sonoritatea luminoasă nu sunt decât mijloacele prin care se exprimă temperamentul său de artist născut, înzestrat cu o rară capacitate de înțelegere. Succesul său și acela al ilustrului compozitor au fost în mod justificat dintre cele mai mari.

„La Revue Musicale”, aprilie 1935, semnat: L. A.

A reuni aptitudini tehnice, de prim ordin, cu cele mai serioase calități muzicale, nu le e dat multor virtuoși; de aceea cazul impune pe loc atenției admirative pe acela care izbutește să o facă. Astfel este cazul lui Dinu Lipatti, tânăr pianist român care a fost auzit de curând la Paris, pentru prima dată, într-un concert foarte bine alcătuit.

... Lipatti posedă, printre altele, avantajul unei sonorități excepționale ce nu este niciodată superficială, chiar în cele mai subtile *pianissime*, fără duritate în forte, dar de o plenitudine constantă, dozată cu o exactitate chibzuită. Acest foarte tânăr și deja mare pianist deține toate posibilitățile unui viitor admirabil.

„Le Monde Musical”, aprilie 1936.

Dinu Lipatti este cu siguranță cea mai mare speranță a tinerei generații. La nouăsprezece ani el este deja un admirabil pianist și creator. Paul Dukas se interesa mult de cel ce avea să fie ultimul său elev, iar astăzi Nadia Boulanger și Strawinski dau mare importanță lucrărilor sale.

„Le Figaro”, 15 iunie 1936.

... Au luat parte artiști excepționali: Dinu Lipatti, acest tânăr pianist român ale cărui remarcabile daruri sunt bogate în cele mai frumoase promisiuni...

„Le Monde Musical”, 28 februarie 1930, semnat: A. M.

Tânărul pianist român este demn astăzi să intre în cercul artiștilor internaționali. Autoritatea sa la pian, perfecțiunea execuției, calitatea muzicală a interpretărilor sale îl plasează în primul rând.

„La République”, 8 martie 1939, semnat: H. Jourdan Morhange.

Dinu Lipatti, tânăr pianist român, își subjugă auditorul prin tehnica sa limpede și strălucitoare într-un Concert de Chopin.

Dacă nu mă înșel, acest debutant este de talia lui Horowitz!

„Le Minestrel”, 10 martie 1939, semnat: H. de Curzon.
Societatea Concertelor Conservatorului.

... Tot din România ne-a venit Dinu Lipatti să ne cânte *Concertul în mi minor* de Chopin; este un artist strălucit, cu o interpretare melodioasă fără asprime, o virtuozitate nuanțată, când vibrantă, când delicată.

„La Page Musicale”, 17 martie 1939, semnat: P. de St.

... Tot român și, dacă dăm crezare renumelui, la fel de remarcabil compozitor ca și pianist, virtuozul zilei, Dinu Lipatti, care a cântat cu mare autoritate, solidă și strălucită tehnică *Concertul în mi* de Chopin.

„Le Minestrel”, 24 martie 1939, semnat: Michel-Léon Hirsch.

Dinu Lipatti nu este un necunoscut. L-am ascultat adesea pe tânărul pianist român și ne amintim de interpretarea unei Sonate de Enescu care vădea o rară și năvalnică elocință. În această piesă discutabilă care este *Concertul în la* de Liszt, Dinu Lipatti și-a câștigat galoanele de executant. Virtuozitatea sa este pură și elegantă, viguroasă la nevoie; dar ceea ce seduce cel mai mult la el este vizibilul efort de meditare și probitate. Nicio preocupare de a se impune, ci aceea de a povesti cu exactitate opera.

„Le Monde Musical”, aprilie 1939, semnat: Bernard Schulé.

Nu cred să mă înșel prezicând lui Dinu Lipatti o carieră din cele mai strălucite, din moment ce chiar de pe acum el se plasează printre cei mai mari pianiști. Odată mai mult, acest ultim concert și reacția entuziastă a publicului ne-au dovedit-o. Găsesc inutil să trec în revistă fiecare piesă din frumosul său program, fie că este Bach, Beethoven, Chopin, lucrări mai recente ca *Presto* de Poulenc și *Sonata* de Strawinski sau una

din numeroasele *Sonate* de Scarlatti, date ca bis, toate s-au întrupat în fața noastră în proporții și într-un stil perfect. Totuși, nu mă pot abține să nu semnez în mod deosebit cele trei piese de Byrd și *Intermezzo* de Brahms. În toate ești cucerit de rezultatul unei tehnici transcendente puse în serviciul unei naturi minunat de muzicale.

„Le Figaro”, 1 aprilie 1939, semnat: Stan Golestan. În zorile carierei sale, Dinu Lipatti înseamnă deja o personalitate. Slujitor respectuos al muzicii, el dă acestor execuții o plenitudine și haruri pline de forță. „Basul” său înflăcărat, execuția curată, fără abuz de pedală, coloritul intens fac din el un viitor maestru. Bach, studiat de el în profunzime, a fost uimitor ca realizare apropiată de orgă. Și viziunea sa în Beethoven, foarte maturizată, dacă nu poleită încă de îndrăzneală tinerească. Dar ce strălucire, ce vioiciune în virtuozație și în realizarea plastică!

„L’Excelsior”, 8 aprilie 1939.

S-a apreciat în mod profund, în cursul unui frumos recital, talentul atât de dezvoltat al pianistului român Dinu Lipatti, care posedă în cel mai înalt grad tot ceea ce este necesar pentru a ajunge la execuții transcendente: stăpânirea tehnicii, o profundă cultură muzicală, aspirații nobile și constanta dorință de a păstra o discreție expresivă care îl onorează din plin.

„L’Époque”, 11 aprilie 1939, semnat: Carol Berrard.

Românul Dinu Lipatti este un executant de înaltă clasă; el se însuflețește fără să piardă noțiunea sobrietății. El caută gândirea profundă și o prezintă cu multă siguranță. Recitalul său din sala Chopin i-a adus cele mai călduroase aprobări.

„Le Journal des Débats”, 13 aprilie 1939, semnat: Maurice Imbert.

... instrumentistul perfect din el dovedește, în adevăr, fără greutate, într-un mod strălucit că, fără să piardă nimic din uluitoarea îndemânare a mâinilor, el se abandonează de bună voie și complet elanurilor unui entuziasm disciplinat, arzător când este cazul.

... sub orice unghi le-am analiza, interpretările lui Lipatti creează de data aceasta satisfacții ce ating o stare de plenitudine și asigură autorului lor un loc printre marii pianiști de astăzi.

Încă de la începutul *Preludiului Toccatiei în do major* de Bach-Busoni, vigoarea atacului fulgerător nu-ți permite să te îndoiești nicio clipă de avatarul artistului. Mergând mai departe, el confirmă impresia primă prin puterea armoniei, forța accentelor sale și bucuria contrastelor dintre masele sonore pe care le pregătește în discursul muzical. *Adagio* care a urmat a fost „cântat” admirabil de dl Lipatti care l-a redat cu culori fermecătoare, cu nuanțe delicate. Coda a alcătuit cu această poetică feerie sufletească un contrast splendid prin grandoare. Muzicianul a asigurat *Fugii* o înaltă strălucire, cu o dezinvoltură absolută. Îmbinarea coloristică a părților a fost de o varietate extraordinară.

Nu putem precupeți reușitei lui Lipatti calificativul de magistral. Dând dovadă de minuțiozitate în *Sonata „Aurora”* de Beethoven, tânărul s-a menținut la aceeași înălțime. *Allegro con brio*, atacat de el într-o mișcare nervoasă, s-a distins printr-un pitoresc rând pe rând blând și violent, prin seducții izvorâte dintr-o inteligență muzicală excepțională, prin impetuozitate. Toate vibrațiile gândirii beethoveniene au fost perceptibile în *Adagio molto*. Și *Allegretto moderato* nu a fost mai puțin fermecător prin intensitatea ritmului, precizia notelor staccate în coborâre, succesiunea rapidă a notelor murmurate și mățăsoase, a trilurilor triumfătoare și a o sută de alte minuni.

După pauză, Lipatti a executat cu degete înaripate un *Presto* de Poulenc și a evidențiat tot ceea ce exprimă încântător bătrânul Byrd în trei piese scrise în maniera sa. Lipatti nu a

coborât nicio treaptă atunci când s-a făcut avocatul Sonatei de Strawinski, în care se pare că îndrăgește tocmai această aparență de veche bijuterie falsă, dacă se poate spune, pe care ne-a evidențiat-o. A terminat prin diverse pagini de Brahms și Chopin și n-a fost în ele mai puțin inspirat decât în precedentele. Lipatti a fost răsplătit cu ovații entuziaste. El face cinste României.

„Le Jour”, 15 aprilie 1939, semnat: P. Berlioz.

L-am ascultat, de asemenea, pe Dinu Lipatti, pianist român, al cărui nume este pe punctul de a cuceri o notorietate măgulitoare ce se justifică printr-un cânt integru, gândit, inteligent și suplu. Bach a fost extraordinar de elevat. Acest artist poate pretinde în mod legitim rangul internațional.

„L’Art Musical”, 21 aprilie 1939.

Dinu Lipatti, pianist român, a dat în 29 un recital la Pleyel. Numerosul public s-a arătat entuziasmat și pe bună dreptate: el a trăit, grație interpretului, două ore de desăvârșită bucurie artistică. Nu știi ce să lauzi mai întâi: tehnica sau puterea de înțelegere. La Dinu Lipatti ele sunt îmbinate strâns, una susținând-o pe cealaltă. Prima este uluitoare ca agilitate, precizie, siguranță. Este o tehnică de vrăjitor, îmbătătoare putem spune. A doua are nuanțe, o punctuație, o căldură comunicativă. Este de o intensă profunzime și cu totul superioară. Îndată ce mâinile pianistului se așază pe claviatură, ambianța este creată, alta în fiecare bucată. În frazele sale se perindă blândeți fermecătoare, de o înaltă poezie, ce nu exclud nici forța, nici elanul. *Toccata* de Bach-Busoni a fost o minune de interpretare, cu *Adagio*-ul său, transmis în fine și limpezi, precise sonorități variate, iar *Fuga*, cu accente bărbătești și curate, înțeleasă cu inteligență și redată cu o vioiciune splendidă. A urmat *Sonata op. 53* în do major de Beethoven. Ce să spunem aici? Partea întâi a fost numai pasiune. În a doua, o

atmosferă adorabilă și exprimată într-o melancolie foarte profundă. Ultima a fost un adevărat foc de artificii: a fost bucuria însăși.

Apoi Dinu Lipatti și-a dedicat atenția diferitelor piese de Byrd, toate foarte bine venite, *Presto în si bemol major* de Poulenc, *Sonata* în trei părți de Strawinski, în care interpretul a avut un staccato înnebunitor, două *Intermezzo* de Brahms, al doilea deosebit de delicat, *Rondo op. 5 în fa major* și două *Studii* de Chopin, executate cu un brio magistral. Rechemat de mai multe ori de public, artistul și-a prelungit programul cu numeroase bisuri care au fost ascultate cu emoție și gratitudine. A fost o seară desăvârșită în care sufletul compozitorilor a re trăit sub niște degete vrăjite și creatoare. Dinu Lipatti este un foarte mare artist.

„Le Journal”, 23 aprilie 1939, semnat: Henry Barraud.

Dinu Lipatti, tânăr pianist român, stăpânește cea mai frumoasă măiestrie cu putință. La egalitate cu tehnica sa, temperamentul lui este acela al unui mare virtuoz, plin de un dinamism interior care conduce o inteligență muzicală suplă.

„L’Action Française”, 21 aprilie 1939, semnat: Lucien Rebatet.

... Ultimul său recital în sala Chopin va marca o cotitură în cariera sa. De data aceasta s-a stabilit legătura dintre virtuoz și auditoriul său. Numele său este de acum încolo legat de emoțiile pe care le-a procurat tuturor melomanilor parizieni care au putut să-l asculte. Concertul său s-a terminat în ropotele de aplauze care echivalează cu o consacrare.

... Programul lui Dinu Lipatti a fost deosebit de bine conceput pentru a pune în valoare talentele foarte variate ale pianistului. A știut să traducă măreția colorată de romantism a *Toccatei în do major* de Bach, transcrisă pentru pian de Busoni. În *Sonata „Aurora”* de Beethoven, el confirmă cu strălucire

farmecul stilului său melodic. Mi-a plăcut în mod deosebit interpretarea sa în Sonata de Strawinski, text mai dificil ca oricare, în ea el a adus o înțelegere ce ar fi avut, fără îndoială, întreaga aprobare a maestrului, atât de sever totuși cu virtuozii care îi abordează opera. A terminat triumfător, cu piese mai accesibile de Brahms și Chopin.

De la un cap la celălalt al serii, Lipatti și-a demonstrat vigoarea inspirației, ca și siguranța gustului. Este probabil cel mai remarcabil pianist pe care România, bogată mai ales în violoniști, ni l-a trimis până acum.

„Le Temps”, 23 aprilie 1939, semnat: F. T. G.

Recitalul Dinu Lipatti a fost pentru pianistul român ocazia de a ne confirma perfecțiunea tehnică și solida cultură muzicală. Bach a fost interpretat cu o rară fervoare și înțelegere. Artist cu o pronunțată personalitate, Dinu Lipatti a dovedit în execuțiile sale devoțiunea pentru muzică.

ELVEȚIA

Geneva - „La Tribune de Geneve”, 30 octombrie 1935.

Fără să vrem să micșorăm cu nimic meritele excelentului cvartet american ce s-a produs ieri pentru prima dată la Geneva, trebuie să spunem că adevărata surpriză a serii a fost pianistul Dinu Lipatti. El s-a prezentat cu o transpunere de Bach.

Realizarea acestei opere de către tânărul pianist român a întruchipat însăși perfecțiunea; platoșa este aici în așa măsură de fără defect, încât nicio critică nu-și găsește locul. Cortot are dreptate: Dinu Lipatti este unul din cei mai mari de mâine și chiar de astăzi. Ajutat de un foarte frumos Steinway, pianistul a desfășurat o tehnică, o forță incomparabilă în serviciul unei inteligențe constructive pe care ar putea să i-o invidieze destui maestri mai experimentați.

„La Suisse”, 29 octombrie 1935, semnat: Amy-Ch.

... Ne-a apărut înarmat cu o uimitoare tehnică, solidă, precisă și a cărei ritmicitate te făcea să te gândești în mod irezistibil la José Iturbi ...

ITALIA

Roma - „Il Giornale d'Italia”, 20 ianuarie 1938.

... Dinu Lipatti posedă o mână pentru pian și asemenea calități justifică cea mai bună speranță în legătură cu personalitatea sa de solist.

„Il Messagero”, 29 ianuarie 1938.

... tehnică transcendentă... sensibilitate de artist... execuție strălucită.

„Il Popolo di Roma”, 29 ianuarie 1938.

... mijloace tehnice impecabile: siguranța tușeului, siguranța unui mecanism care a atins cel mai înalt grad de perfecțiune.

„La Tribuna”, 30 ianuarie 1938.

... a fost apreciată arta cea mai rafinată... tehnică sănătoasă și sigură... Dinu Lipatti merită cea mai mare atenție.

VIAȚA PIANISTULUI ÎN IMAGINI

Dinu Lipatti împreună cu tatăl său, la șase luni, 1917.

Dinu Lipatti la un an, alături de tatăl și mama sa.

**Dinu Lipatti cu mama sa,
la vârsta de trei ani, la
Fundăţeanca-Glâmbocata, 1920.**

**George Enescu cu Dinu Lipatti
la botezul acestuia, în anul 1921.**

Dinu Lipatti la patru ani.

Familia Lipatti în anul 1924.

**Ecaterina Racoviceanu,
bunica după mamă a lui
Dinu Lipatti, împreună cu
Dinu și Valentin, în 1925.**

Dinu Lipatti în 1925.

**Dinu Lipatti și fratele său
Valentin, în anul 1927.**

**Dinu Lipatti și mama sa
(fotografie realizată de
Dinu Lipatti).**

Dinu și Valentin Lipatti, în 1927.

Dinu și Valentin Lipatti la Fundățeanca, în costume naționale.

Dinu și Ana Lipatti (fotografie realizată de Dinu Lipatti).

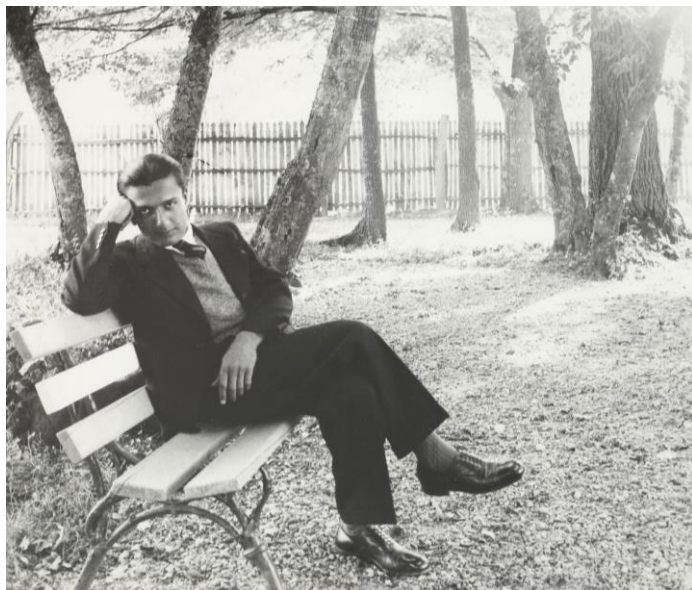

Dinu Lipatti, autoportret în oglindă.

**Dinu Lipatti la Concursul
Internațional de la Viena,
în anul 1933.**

**Dinu Lipatti cântând
la pian, Paris, 1936.**

Dinu Lipatti în parc, la Fundăţeanca.

Dinu Lipatti, la Fundăţeanca.

Dinu Lipatti, Ana Lipatti și o prietenă, la Techirghiol.

Dinu Lipatti și Alfred Cortot la Aix-les-Bains, în Franța, în anul 1935.

**Dinu și Valentin Lipatti la Paris,
în anul 1935.**

**Dinu, Valentin și
Ana Lipatti, la Paris,
în anul 1937.**

Dinu Lipatti, alături de familie și de profesoara Florica Musicescu, în anul 1937.

**Familia Lipatti la Paris, în apartamentul din
Strada Saint Romain, nr. 9, în anul 1937.**

Dinu, Ana și Valentin Lipatti, la București, în anul 1942.

Dinu și Ana Lipatti.

**Camera de lucru a lui Dinu Lipatti
(fotografie realizată de Dinu Lipatti).**

**Dinu și Ana Lipatti pe
terasa vilei din Chêne-Bourg,
7 octombrie 1950.**

**Dinu, Ana și Valentin Lipatti,
în anul 1942.**

**Dinu Lipatti și soția sa
Madeleine Cantacuzino
la Geneva în anul 1948.**

**Dinu Lipatti pe stradă la
Besançon în 1950.**

Ana Lipatti la mormântul lui Dinu.

Comemorarea în parcul „Dinu Lipatti” din Chêne-Bourg 1982.

Postfață

DINU LIPATTI - OMUL CEL BUN AL NEAMULUI ROMÂNESC

Dacă am fi chemați la Judecata de Apoi a culturii, unul dintre cei prea puțini pe care i-am putea chema în ajutorul neamului nostru ar fi Dinu Lipatti, „instrumentul” prin care Dumnezeu a reușit să comunice, pentru scurtă vreme, cu pământeni. A trăit ca un martir, a înfruntat suferința cu un stoicism rar întâlnit. Dincolo de performanțele sale artistice, omul a impresionat întotdeauna și pretutindeni prin bunătatea sa proverbială. Atinsese perfecțiunea interpretativă, era considerat un geniu, dar el simțea nevoia să promită celor din jur, cu sfială, că data viitoare va fi mai bine. Pentru că el credea că numai o tehnică perfectă servește muzica. Iar tehnica înseamnă muncă neîntreruptă cu partiturile în față. Pare de neimaginat, pentru interpreții grăbiți de astăzi, dar Lipatti a lucrat trei ani din scurta sa viață pe „Balada a 4-a” a lui Chopin mai înainte de a îndrăzni să o înfățișeze unui auditoriu privilegiat. El căuta permanent muzica din spatele notelor. Poate și de aceea, Sir Yehudi Menuhin îl considera a fi cel mai mare pianist al lumii, după Frédéric Chopin. Și așa va rămâne în memoria umanității pentru multă vreme.

Compozitorul Dinu Lipatti nu a avut, în schimb, același noroc. Poate că, acaparât de cariera solistică pe marile scene ale lumii, de întâlnirile cu publicul și contactele cu muzicienii vremii sale, de studiul individual asiduă, de multele înregistrări, de lupta cu boala, a „furat” din timpul destinat componisticii, multe lucrări rămânând neterminate. Ca să spunem tristul

adevăr, creațiile lui Dinu Lipatti sunt nedreptățite în ultima vreme, ele neregăsindu-se în repertoriul curent al instituțiilor muzicale din țară sau de aiurea. Eu însumi trebuie să-mi fac *mea culpa*, pentru că am programat lucrări de-ale sale în special la momente aniversare, cum se întâmplă și anul acesta, și nu stagiune de stagiune. Nici soliștii nu dau năvală, ce-i drept, mai toți căutând să meargă la sigur, în fața publicului, cu Beethoven, Mozart, Ceaikovski, Rahmaninov. Poate a venit momentul să ne întoarcem cu adevărat la compozitorul Lipatti, să-l cântăm mai mult și să-l evocăm mai puțin.

Anul acesta a fost proclamat de către Institutul Cultural Român și alte instituții ca fiind Anul Lipatti. I.C.R. a organizat mai multe concerte deja, la București, Viena și Londra, în care mari soliști au interpretat lucrări de Dinu Lipatti. Universitatea Națională de Muzică din București, filarmonici din țară, precum și cea din Pitești, asociații culturale și instituții de învățământ, la rândul-le, îl omagiază pe Dinu Lipatti - pianistul, compozitorul, profesorul, cronicarul muzical, fotografatul, omul, pur și simplu.

În Argeș, din fericire, Casa Memorială „Dinu Lipatti” de la Leordeni (Fundățeanca) este un așezământ cultural de primă importanță, un reper pe harta culturală a țării, în care s-au organizat și se organizează prestigioase serate muzicale cu sprijinul Consiliului Județean Argeș, al Ministerului Culturii, al unor asociații. La Pitești, Liceul de Arte „Dinu Lipatti” îi poartă cu cinste numele, iar Filarmonica Pitești are în program, anul acesta, mai multe evenimente în care compozițiile lui Lipatti vor străluci.

Țin să felicit modul în care Consiliul Județean Argeș și Muzeul Județean Argeș sărbătoresc centenarul nașterii lui Lipatti - prin această emoționantă carte, prin medalia jubiliară, prin concerte și alte manifestări.

Nu vreau să închei aceste puține cuvinte fără a face următoarea precizare: abonat și cronicar al concertelor

Filarmonicii Pitești din prima stagiune, ÎPS Calinic, Arhiepiscopul Argeșului și Muscelului, a militat în „Societatea argeșeană”, în anii 2007-2008, pentru ca Filarmonica Pitești, instituție muzicală profesionistă aflată atunci la început de drum, să primească numele de „Dinu Lipatti”. Era de dorit, o doream cu toții, avem Fundățeanca aproape, dar a fost imposibil, o altă filarmonică din țară, cea de la Satu Mare, se grăbise să facă acest gest sublim din 1991.

Dar Dinu Lipatti nu are nevoie să fie urcat pe firmament, nu are nevoie de statui, deși nu ar strica un bust, de străzi care să-i poarte numele. De fapt, noi avem nevoie de el, noi trebuie să-l cântăm mai mult, să-l cunoaștem mai bine. Prin muzica lui Dinu Lipatti nu te înalți la cer, nu cobori nici în genuni, ci simți cum devii mai bun.

Jean DUMITRAȘCU
Manager, Filarmonica-Pitești

